

An aerial photograph showing a wide river meandering through a verdant landscape. The river is dark blue, contrasting with the surrounding green forests and fields. In the upper part of the image, there are several smaller, interconnected water bodies. The foreground is dominated by a dense forest, while the background shows a mix of green fields and some industrial or residential structures under a clear sky.

Weekend w gminie Terespol

przewodnik turystyczny

Gminny Ośrodek Kultury
ul. Piłsudskiego 40
21-550 Terespol
t.083-3762538, fax 083-3762641
www.gok-koroszczyn.pl
-mail: gok@gok-koroszczyn.pl

1 cm - 450 m

Stanisław Jadczak

**WEEKEND
W GMINIE
TERESPOL**

przewodnik turystyczny

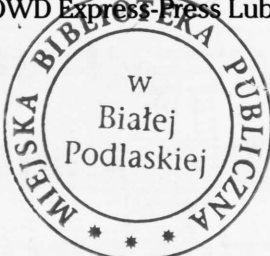
Terespol 2009

Fotografie:
Stanisław Jadczak
archiwum Urzędu Gminy Terespol
Gminny Ośrodek Kultury w Koroszczynie

REGIONALIA

Opracowanie graficzne i przygotowanie do druku:

© OWD Express-Press Lublin

125076

913638103618/2
ISBN 978-83-7270-733-2

Miejska Biblioteka Publiczna
Biała Podlaska

Wydawca:
Gminny Ośrodek Kultury w Koroszczynie

Druk i oprawa:
Wydawnictwo Muzyczne POLIHYMNIA Sp. z o.o.
ul. Deszczowa 19, 20-832 Lublin, tel./fax (081) 746-97-17
www.polihymnia.pl

Szanowni Państwo Drodzy Goście Turyści i Pielgrzymi

Ze wschodnią gościnnością witamy serdecznie Was w Gminie Terespol, nie-
zwykłym zakątku Polski i Europy. Cała
gmina związana jest z doliną Bugu, ostat-
niej bodaj tak wielkiej rzeki w Europie,
kompletnie nie ujarzmionej przez czło-
wieka, dzięki i przez to niesamowicie
pięknej, stanowiącej nasze wielkie na-
turalne bogactwo. Bug wywarł wielki
wpływ na historię i kulturę tych ziem
pogranicznych w sensie religijnym, kul-
turowym i językowym. Od wieków
współistniały tu ze sobą różne narodo-
wości i religie: rzymskokatolicka, praw-
osławna, unicka, islam, wyznanie
mojżeszowe, ewangelickie. Dopiero
koniec XIX i pierwsza połowa XX wieku
spowodowały, że najpierw Rosjanie,
a później Niemcy, uczynili z religii narzę-
dzie polityki i najpierw naznaczili krwią
i łzami życie unitów, a potem Żydów.
Nad rzeką miały miejsce wielkie wyda-
rzenia historyczne, osiedlali się tutaj
wybitni przedstawiciele rodów litew-
skich i polskich.

Zwiedzając gminę poznamy mi-
styczną atmosferę Kresów, czar Polesia
i Podlasia, wyznaczany przez urokliwy

krajobraz z wieżami katolickich kościo-
łów i cebulkami prawosławnych cerkwi
w tle, śpiewną mowę mieszkańców
i historyczne pamiątki z czasów Rzeczy-
opospolitej Obojga Narodów. Gmina
Terespol jest bowiem ostatnim skraw-
kiem ziem Wielkiego Księstwa Litew-
skiego w granicach woj. lubelskiego.
W XV wieku była najbardziej na połu-
dniowy zachód wysuniętą częścią wo-
jewództwa trockiego Litwy, a od 1520
roku wchodziła w skład województwa
podlaskiego ze stolicą w Brześciu Litew-
skim, by w 1566 roku stać się aż do 1795
roku częścią powiatu brzeskiego woje-
wództwa brzeskolitewskiego. Obowią-
zywało tu prawo litewskie (Statuty Wlk.
Ks. Lit.), stacjonowały chorągwie woj-
ska litewskiego. III rozbiór Polski ode-
rwał te ziemie od Brześcia i na trwałe
związał je z Lublinem. W 1867 roku wła-
dze carskie utworzyły gminę Kobylany
Nadbużne, protoplastę obecnej gminy
Terespol. Władze PRL podzieliły ją na
gromady, a po kolejnej reformie admni-
nistracyjnej w 1973 roku utworzyły nową
jednostkę administracyjną – miasto
i gminę Terespol. Od 1 stycznia funkcyj-
nuje samodzielna wiejska gmina Tere-
spol, mająca 25 sołectw i 26 wsi.

Proponujemy Państwu poznanie
gminy Terespol poprzez wycieczkę trze-
ma trasami turystycznymi.

Dzień 1. – wokół Terespolu

Trasa samochodowo-rowerowa

Terespol pojawił się na mapach Litwy i Rzeczypospolitej w końcu XVI wieku, a jego burzliwe dzieje związane są nierozłącznie z wsią Błotków, będącą ongiś miejscem przeprawy przez Bug, na trakcie do Brześcia Litewskiego. Stąd jej atrakcyjność dla największych dostojników Wlk. Ks. Litewskiego. Pierwsze wzmianki o wsi Błotków znamy z dokumentów z 1512 roku, kiedy to Iwan Sapiaha z Kodnia kupił wójtostwo brzeskie z wsią Błotkowo. Ale ślady osadnictwa na zachodnim brzegu Bugu sięgają późnego neolitu i wczesnej epoki brązu (2000-1400 p.n.e.). Później właścicielami wsi byli m.in. Hawryło Hornostaj, wojewoda i starosta miński, jego syn Hieronim wojewoda brzeski, który założył wieś Lwu Sapieże – kanclerzowi Wlk. Księstwa Litewskiego. W sporządzonym wówczas inwentarzu opisano „dwór nowy” położony „w koniec mostu Buźnego Brzeskiego” oraz „folwark stary z siołem Błotkowym, z ludźmi osiadłymi i ogrodnikami”. Kolejny właściciel Błotkowa Krzysztof Drohojowski podarował w 1609 roku dobra Błotków królowi Zygmuntowi III Wazie.

Król wybudował tu okazały pałac założony na prostokącie, dwukondygnacyjny, z wysokim czterosпадowym dachem i ośmioboczną wieżą ze stożkowym hełmem od północy. Z tyłu bu-

dynku rozciągał się w kierunku Kobylan jeden z najpiękniejszych w ówczesnej Polsce ogród otoczony z trzech stron szerokim kanałem.

W 1632 roku Szymon Starowolski w swym pomnikowym dziele „Polonia albo opisanie Królestwa Polskiego” pisał: „...pałac królewski nowej architektury poza miastem (Brześciem – przyp. aut.) z wypięłgnowanymi ogrodami”.

Po królu Zygmuncie III pałac przeszedł w ręce jego syna, też króla, Jana Kazimierza, przez pewien czas był również własnością jego brata – Karola Ferdynanda, biskupa płockiego. Szwedzki potop, a następnie napad Rosjan pod dowództwem Iwana Chowańskiego, doprowadził królewską rezydencję w Błotkowie do ruiny.

W 1668 roku Jan Kazimierz sprzedał Błotków Cyprianowi Brzostowskiemu, refendarzowi i pisarzowi Wielkiego Księstwa Litewskiego, a ten w 5 lat później odsprzedał dobra Józefowi Bogusławowi Słuszcze, kasztelanowi wileńskiemu i hetmanowi polnemu litewskiemu.

Między 1693 a 1696 rokiem Słuszka założył na gruntach wsi Błotków nowe miasto – Terespol, nazwane tak od imienia swojej żony Teresy Gosiewskiej. Odtąd Terespol zaczął wypierać Błotków w korzystaniu z profitów, jakie dawało położenie vis a vis Brześcia Litewskie-

Cerkiew pw. św. Jana Ewangelisty w Terespolu

go. W 1701 roku właścicielem obu miejscowości został Ludwik Konstanty Pociej – hetman wielki litewski, a po nim Jan Jerzy Flemming – arystokrata pruski, którego córka, słynna Izabella, wniosła dobra terespolskie w wianie mężowi – księciu Adamowi Czartoryskiemu z Puław. W latach 1831-33 car wykupił dobra Czartoryskiego położone po obu stronach Bugu po to, by zbudować na ich terenie twierdzę w Brześciu. Decyzja ta zmieniła diametralnie losy Terespoła, miasto zostało zburzone, a 2 wiorsty na zachód, nadal na polach wsi Błotków, wybudowano nowy Terespol. W miarę rozbudowy twierdzy Terespol coraz bardziej stawał się przedmieściem Brześcia. A losy miasta stały się częścią historii Twierdzy Brzeskiej.

Z historią miasta związanych jest kilka wydarzeń o znaczeniu ogólnopol-

skim. Przeprawa przez Bug przyciągała obce wojska, stąd dochodziło tu do licznych bitew – w 1656, w 1659, w 1794, w 1915, w 1920, w 1939, w 1944 roku.

WARTO ZOBACZYĆ w Terespolu

➞ **Dawną cerkiew unicką pw św. Jana Ewangelisty** (ul. Cerkiewna 2), wzniesioną przez Ludwika Konstantego Pocięja, hetmana wielkiego litewskiego, kasztelana i wojewodę wileńskiego, właściciela Terespoła w latach 1711-1749. Kościół służył grekokatolickim mieszkańcom miasta oraz okolicznych wsi: Łobaczew, Błotków, Lechuty i Ogrodniki, wchodzących dziś w skład gminy Terespol. W 1874 roku Rosjanie zamienili świątynię na prawosławną. Nieczynna od 1915 roku, w latach dwudziestych XX wieku rekuncyliowana na

cerkiew neounicką. W 1940 roku, w czasie okupacji hitlerowskiej, ponownie zamieniona na świątynię prawosławną pw. św. Jana Teologa. Obecnie jest cerkwią parafialną w dekanacie terespolskim prawosławnej diecezji lubelsko-chełmskiej.

Pierwotnie cerkiew miała charakter świątyni barokowej, po przebudowie w 1898 roku wg projektu inżyniera z Twierdzy Brzeskiej N.I. Fiodorowa uzyskała cechy neoklasycystyczne. Obok cerkwi Pocij wznosił dzwonnice typu bramowego. Cerkiew stała onegdaj na zachodnich krańcach Terespoła. Po 1831 roku, kiedy na rozkaz cara Mikołaja II rozpoczęto budowę twierdzy brzeskiej, miasto Terespol przeniesiono na zachód i cerkiew znalazła się na wschodnim krańcu nowego miasta. I tak jest dzisiaj. Wewnątrz świątyni umieszczono ikono-

stas z dawnej cerkwi neounickiej pw. św. Praskewii w Dokudowie pod Białą Podlaską, przeniesiony do Terespoła w 1981 roku.

➔ **Kościół poddominikański pw. Świętej Trójcy** (ul. Wojska Polskiego 137).

W 1827 roku wielki pożar Terespoła strawił m.in. kościół pw. św. Ducha i klasztor Dominikanów. Próba odbudowy kościoła przedłużała się wskutek wybuchu Powstania Listopadowego, a następnie rozpoczęcia budowy Twierdzy Brzeskiej. Ostatecznie budowę murowanego kościoła parafialnego, wg projektu budowniczego powiatu siedleckiego P. Jabłońskiego, zakończono w 1863 roku. W 1890 roku kościół został zamknięty na mocy dekretu warszawskiego generał-gubernatora, w ramach represji carskich wobec Kościoła rzymskokatolickiego na Podlasiu i akcji rusyfikowania tej ziemi. Rzymskokatolicką parafię w Terespole carat przyłączył do parafii w Malowej Górze. Po ukazie tolerancyjnym cara rosyjskiego Mikołaja II z 1905 roku kościół znów zaczął służyć katolikom – pierwszą po latach mszę odprawiono 4 lutego 1906 roku.

W 1979 roku z inicjatywy ówczesnego dziekana terespolskiego ks. Józefa Guzewskiego rozpoczęto rozbudowę kościoła, ukończoną w 1984 roku. W latach 1991-1996 miała miejsce kolejna rozbudowa, polegająca na połączeniu obu części świątyni – dominikańskiej i zbudowanej przez ks. Guzewskiego. Ostatnia faza rozbudowy świątyni miała miejsce w latach 2001-2006.

Kościół poddominikański w Terespole

➔ **Żelazny obelisk z 1823 roku** przy skrzyżowaniu ul. Wojska Polskiego z drogą wojewódzką nr 698.

W 1820 roku władze Królestwa Polskiego rozpoczęły budowę drogi bitej z Warszawy do Brześcia, tzw traktu brzeskiego, o długości 178 mil polskich (zwanymi też stajami), tj 198 km. Pracą kierował dyrektor Dyrekcji Generalnej Dróg i Mostów Królestwa Polskiego Franciszek Ksawery Christiani. Budowę ukończono w 1825 roku, a na jej pamiątkę wzniesiono dwa metalowe obeliski z płaskorzeźbami, jeden w Warszawie na Pradze, na początku traktu (obecnie róg ul. Grochowskiej i Podskarbińskiej) drugi w Terespolu. Kamień węgielny pod obelisk w Terespolu kładł sam Stanisław Staszic.

Na żeliwnym pomniku umieszczono płaskorzeźby autorstwa profesora rzeźby na Uniwersytecie Warszawskim Pawła Malińskiego (twórcy także pomnika Unii Lubelskiej w Lublinie), przedstawiające w sposób wielce realistyczny ówczesne widoki trzech miast: Warszawy, Brześcia i Siedlec oraz robotników i rzemieślników zatrudnionych przy budowie traktu.

Budowa traktu warszawsko-brzeskiego była wielkim przedsięwzięciem inżynieryjnym i finansowym ówczesnej Polski.

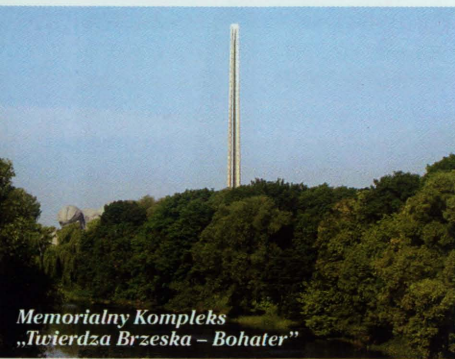
➔ **Przeście graniczne z Białorusią „Warszawski Most”** (na rzece Bug).

Polska ma z Republiką Białoruś granicę długości 418 km. Przekroczyć ją można przez zaledwie 7 drogowych

**Pomnik
Traktu Brzeskiego**

przeście granicznych, z których aż dwa znajdują się w gminie Terespol (dla TIR-ów w Koroszczynie-Kukurykach oraz dla samochodów osobowych i autobusów w Terespolu) oraz przez 5 przeście kolejowych, z których jedno znajduje się w Terespolu, na linii kolejowej E-20 Warszawa-Brześć-Moskwa. Przeście „Warszawski Most” (nazwane tak przez Białorusinów) na rzece Bug zostało w ostatnich latach gruntownie rozbudowane i zmodernizowane, m.in. za pieniądze Unii Europejskiej. Jest bowiem najważniejszą bramą wjazdową do Unii na jej wschodniej granicy. Most łączy polski i białoruski brzeg odnogi Bugu, wytyczo-

*Memorialny Komplex
„Twierdza Brzeska – Bohater”*

nej podczas wznoszenia Twierdzy Brzeskiej. Właściwe koryto Bugu znajduje się na wschód od mostu. Z lewej strony widoczne są tereny tzw. wyspy lotniczej wchodzącej w skład Twierdzy Brzeskiej, a w głębi wysoki na 100 m obelisk w kształcie bagnetu – jeden z obiektów Memorialnego Komplexu „Twierdza Brzeska – Bohater”, sławiącego chwałę żołnierzy Armii Czerwonej poległych podczas obrony twierdzy przed wojskami niemieckimi w czerwcu-lipcu 1941 roku. Co interesujące dla turystów z Pol-

*Kościół rzymskokatolicki pw. Podwyższenia
Krzyża Świętego w Brześciu z 1856 roku*

ski – w Muzeum Obrony Twierdzy Brzeskiej można obejrzeć kilka gablot z eksponatami ukazującymi żołnierzy Wojska Polskiego, którzy w dniach 14-17 września 1939 roku bronili twierdzy przed czołgami gen. Heinza Guderiana. Białoruś, w odróżnieniu od Ukrainy, nie ukrywa swojej „polskiej historii” i nie nazywa lat przynależności do naszego państwa okresem „polskiej okupacji”.

Z daleka widoczne są wieżowce Brześcia – miasta wchodzącego od 1944 roku w skład sowieckiej Białorusi, a od 1991 roku – Republiki Białoruś. Ta stolica obwodu (województwa) brzeskiego ma dziś 300 tys mieszkańców, jest ważnym ośrodkiem przemysłowym, naukowym i kulturalnym Białorusi. W mieście funkcjonują dwie parafie rzymskokatolickie: pw. Podwyższenia Krzyża Św. (wewnątrz kościoła znajduje się słynny obraz Matki Bożej Ocalenia z XVI wieku) i pw. Matki Bożej Królowej. Aktywny oddział Związku Polaków na Białorusi skupia sporą grupę Polaków z miasta i okolicznych miejscowości, prowadzi działalność oświatową i kulturalną. W mieście funkcjonuje Konsulat RP.

Informacja turystyczna w Brześciu

Konsulat Generalny RP w Brześciu

224016 Brest, ul. Kujbyszewa 34

tel. + 373162- 270000, fax 203283

Transgraniczny Infocentr (TRIK Brest)

Brest, ul. Puszkinskaja 1

tel. +375 (162) 210058

www.tric.info

Z Terespoła udajemy się drogą wojewódzką nr 698 i 816 w kierunku Włodawy. Po przejechaniu 2 km kierunkowskaz z napisem – Polatycze, poprowadzi nas w prawo, na lokalną drogę do niewielkiej wsi. Jadąc tą drogą w kierunku zachodnim zobaczymy po prawej stronie, między drogą a torami kolejowymi, żeliwny obelisk – pomnik wzniesiony na polu bitwy z Powstania Kościuszkowskiego 1794 roku.

Zbudowali go Rosjanie, by uczcić swoich żołnierzy dowodzonych przez gen. A. Suworowa, którzy w wielkiej bitwie w dniu 19 września 1794 roku pokonali żołnierzy polskich gen. Karola Sierakowskiego. Wojsko polskie szachowało za Bugiem 12-tysięczny korpus Suworowa, wykonując rozkaz Tadeusza Kościuszki niedopuszczenia Rosjan na teren Królestwa Polskiego. Po raz pierwszy Sierakowski stał się z Suworowem pod Krupczycami, na południowy zachód od Kobrynia. Bitwa trwająca blisko 8 godzin nie przyniosła rozstrzygnięcia. Sierakowski spod Krupczyc wycofał się do Terespoła. Około 4 tys. polskich żołnierzy rozłożyło się w dawnym obozie wojskowym na gruntach wsi Błotków. W dniu 19 września o godz 7 rano Rosjanie zaatakowali Polaków na przedpolu Terespoła, pod Polatyczami. Jedną z ważniejszych bitew Powstania Kościuszkowskiego od początku ułożyła się niekorzystnie dla Polaków. Żołnierze gen. Sierakowskiego ulegli przeważającej sile Rosjan i zaczęli wycofywać się na zachód groblą koroszczyńską i do-

bryńską. Doszło tam do masakry. Ostrzeliwani przez artylerię rosyjską Polacy rozproszyli się i stracili wszystkie działa. Zginęło ponad 1000 żołnierzy, a ponad 500 dostało się do niewoli rosyjskiej. Około 700 żołnierzy rozbiegło się.

Zwycięstwo Rosjan pod Terespołem miało katastrofalny wpływ na los Powstania Kościuszkowskiego. Suworow, nie zatrzymywany przez nikogo, ruszył na Warszawę i zakończył swój „szlak bojowy” rzezią Pragi w dniu 4 listopada 1794 roku, podczas której pijani żołdaci rosyjscy wymordowali około 20 tys. cywilnych jej mieszkańców. Suworow nie ukarał nikogo za to barbarzyństwo, a caryca Katarzyna nagrodziła żołnierzy ustanowionym przez siebie krzyżem „Za zdobycie Pragi”. Sam Suworow otrzymał od niej w nagrodę rozległe dobra kobryńskie.

**Pomnik
w Polatyczach**

W 1901 roku rosyjskie Ministerstwo Wojny oraz dowództwo Twierdzy Brzeskiej wystawiły na polach wsi Polatycze obelisk ku czci poległych w bitwie żołnierzy.

Islamskie inskrypcje w Zastawku

Z Polatycz wracamy na drogę nr 816 i udajemy się na południe, w kierunku Włodawy. W miejscowości Lebedziew skręcamy w prawo, na lokalną drogę w kierunku Piszczaca. Po przejechaniu 2 km docieramy do wsi Zastawek. Po lewej stronie drogi zobaczymy ogrodzony teren. Tablica informacyjna wyjaśnia, że jest to zabytkowy cmentarz muzułmański – mizar, jeden z dwóch na Podlasiu (drugi znajduje się w Studziance, w gm. Łomazy) śladów po dawnych mieszkańcach terenów nadbużańskich – litewskich Tatarach.

Tatarzy pojawili się na ziemi brzeskiej w wyniku nadeń Jana III Sobieskiego. 12 marca 1679 roku król podpisał na zamku w Grodnie przywilej nadający rtm. Samuelowi Murza Koryckiemu „z kompanią jego z 30 osób złożoną

z dóbr W.W. Książąt Ostrogskich wojną turecką spędzonych” 38 włók ziemi w Lebedziewie i Małaszewiczach, a rtm Danielowi Szablowskiemu z żoną Zofią Talkowską – 21 włók w Małaszewiczach, zaś jego 12-osobowej kompanii oficerów tatarskich – 12 włók w tejże wsi. Tak oto powstały pierwsze tatarskie osady nad Krzną i Bugiem. Kolejna fala osiedleńcza Tatarów na terenach obecnej gminy Terespol miała miejsce w XVIII wieku, dzięki nadaniom króla Augusta II, który w ten sposób wynagradzał swoim wiernym żołnierzom trudy walki w jego szeregach przeciwko Stanisławowi Leszczyńskiemu i królowi szwedzkiemu Karolowi XII. W końcu XVIII wieku w rękach Tatarów podlaskich było już 360 włók ziemi – włości zwanych przez miejscową ludność „tatarszczyznami”.

Jedną z takich „tatarszczyzn” był Lebedziew. Tu Tatarzy z wsi nadbużańskich założyli swój cmentarz – w jęz. arabskim mizar. Pierwsze pochówki miały miejsce na początku XVIII wieku, ostatnie – przed I wojną światową. Do dziś przetrwało niewiele nagrobków – charakterystycznych kamieni z inskrypcjami w jęz. polskim i arabskim (po

upadku Powstania Styczniowego Rosjanie zabronili używać jęz. polskiego na nagrobkach i dlatego pojawiły się na nich napisy w jęz. rosyjskim). Można jednak odczytać układ mogił wzorowany na rytualnym szyku muzułmanów modlących się w meczecie – w tzw. safach, czyli rzędach równoległych. U głowy grzebanego Tatara (ułożonej w kierunku Mekki) ustawiano wielki kamień z inskrypcjami, a w nogach zmarłego drugi mniejszy kamień, zaś po bokach mogiły układano małe kamienie polne. Kamienie inskrypcyjne u góry są półokrągłe, półkoliste, najwyżej ryto na nim półksiężyc z gwiazdami, poniżej umieszczano cytaty z Koranu po arabsku, a jeszcze niżej imię i nazwisko, stopień wojskowy lub pokrewieństwa, datę śmierci – już w jęz. polskim. W 1908 roku na mizarze pochowano Helenę Amuratówną Iljaszewicz, ostatnią właścicielkę „tatarszczyzny” na terenie obecnej gminy Terespol – w Małaszewiczach o powierzchni 198 mórg.

W 1915 roku carscy Kozacy spalili meczet w Studziance, a ludność terenów nadbużańskich ewakuowali w głąb Rosji. Tatarzy, rozproszeni po wielkim imperium rosyjskim, nie odbudowali już swojej społeczności w rejonie Terespolu. Pozostał tylko ich cmentarz, o który nie miał się kto troszczyć. Wielkie kamienie nagrobne miejscowa ludność zaczęła wykorzystywać do produkcji oselek służących do ostrzenia kos podczas żniw i sianokosów. Proces dewastacji mizaru zahamowano w końcu XX

wieku, gdy cmentarz ogrodzono, uporządkowano, a świadomość społeczna wzrosła na tyle, że muzułmański zabytek uznano za ważny składnik dziedzictwa kulturowego ziem nadbużańskich.

Spod mizaru wyruszamy w podróż po gminie dalej w kierunku zachodnim, drogą do Piszczaca. Po 2 km na skrzyżowaniu dróg lokalnych skręcamy w prawo, za kierunkowskazem, do wsi Kobylany. Droga, tak jak na odcinku do Lebieziewa, jest trasą zmodernizowaną dzięki funduszom Unii Europejskiej, Starostwa Powiatowego w Białej Podlaskiej i Gminy Terespol. Po 2 km pojawiają się z lewej strony, wśród drzew, potężne zbiorniki dawnej bazy magazynowej Centrali Produktów Naftowych (CPN) w Małaszewiczach – obecnie Operatora Logistycznego Paliw Płynnych (OLPP).

Baza magazynowa paliw w Małaszewiczach

Jej budowę rozpoczęto w końcu lat 40. XX wieku w związku z „zimną wojną” i przygotowaniami ZSRR do agresji na Zachód. Od Brześcia doprowadzono szerokie tory kolei ZSRR, a po

Ikonoostas w kobylańskiej cerkwi

➤ **Cmentarz** (Aleja Wspomnień) założony na początku XIX wieku jako grekokatolicki. Po likwidacji unii na Podlasiu w 1875 roku stał się cmentarzem prawosławnym, użytkowanym do dziś. Znajdują się tu pomniki dawnych właścicieli majątku Kobylany: okazały grobowiec rodziny Rudnickich, ozdobiony rzeźbami, zaprojektowany przez wybitnego architekta Franciszka Jaszczolda. Był on zięciem Rudnickiego i przejął po teściu majątek Kobylany. Franciszek Jaszczold także spoczął na cmentarzu w Kobylanach, jego skromny nagrobek znajduje się nieopodal Rudnickich.

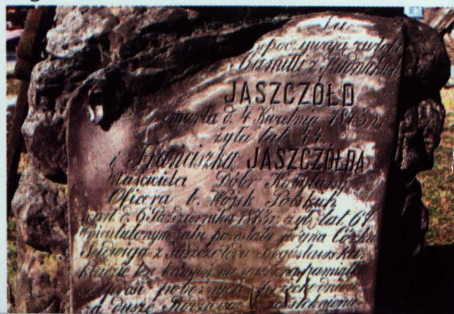
Cmentarz w Kobylanach

➤ **Pomnik ku czci żołnierzy polskich poległych w bitwie pod Kobylanami 5/6 lutego 1919 roku** (Al. Wspomnień).

Niepodległość zawitała na teren gminy Terespol bardzo późno. Wojska niemieckie z grupy Ober-Ostu, skoncentrowane wokół Brześcia nad Bugiem, długo nie chciały wracać do Niemiec. Uwolnienie od okupantów przyspieszyła akcja 34 pp z Białej Podlaskiej. Dwie kompanie tego pułku zaatakowały Niemców i uzyskały sukces – wojska Ober-Ostu wycofały się kilka kilometrów na wschód. W 3 dni później ułani mjr Jerzego Dąbrowskiego wyparli Niemców z Terespoła, a następnego dnia, 10 lutego 1919 roku, żołnierze Grupy gen. A. Listowskiego zajęli twierdzę brzeską i miasto Brześć (wojska niemieckie ewakuowały się pociągami do Prus Wschodnich). W bitwie pod Kobylanami poległo 12 żołnierzy polskich. Pochowano ich uroczystie na cmentarzu w Białej Podlaskiej. Na miejscu bitwy wzniesiono skromny pomnik w kształcie kopca z krzyżem na szczycie. W latach 90. XX wieku pomnik został odrestaurowany, a w ostatnich latach całkowicie odnowiony kosztem Gminy Terespol.

Nagrobek Franciszka Jaszczolda

Pomnik bitwy w 1919 roku

Z Kobylan dojeżdżamy do drogi krajowej nr 2. Obok skrzyżowania, po lewej stronie, mijamy motel „Pod Dębami”. Skracając w prawo dojedziemy do Terespoła. Po obu stronach drogi do Terespoła rozciągają się bagna Czapelki, niewielkiej rzeczki, prawobrzeżnego dopływu Krzny. Łąki nadrzeczne są czę-

sto zalewane podczas wiosennych roztopów. Na tym odcinku droga krajowa nr 2 wiedzie słynną groblą koroszczyńską, usypaną jeszcze przez Jerzego Flemminga na początku XVIII wieku, a później wykorzystaną przez budowniczych traktu brzeskiego na początku XIX wieku.

Rzeka Czapelka w zimowej szacie

Dzień 2. – szlakiem fortów Twierdzy Brzeskiej

Twierdza Brzeska – wielkie dzieło inżynieryjne władz carskiej Rosji, powstawała na przestrzeni ponad 60 lat, w XIX i XX wieku. Car podjął decyzję o budowie twierdzy, z myślą o zabezpieczeniu imperium od ewentualnego ataku z kierunku zachodniego, z terenu Królestwa Polskiego. Ponieważ tereny wokół Brześcia, z obu stron Bugu, stanowiły własność księcia Konstantego Czartoryskiego (syna Adama Kazimierza i Izabeli) car Mikołaj I polecił rządowi rosyjskiemu i rządowi Królestwa Polskiego nabycie dóbr terespolskich księcia, położonych

Twierdza Brzeska w 1840 roku na obrazie M. Zaleskiego

w pow. brzeskim guberni grodzieńskiej i pow. bialskim województwa lubelskiego, za kwotę 1872 tys. złotych polskich. 6 lipca 1833 roku Rosjanie rozpoczęli prace ziemne przy budowie Twierdzy Brzeskiej wg projektu gen. inż. Oppermana. W 1836 roku położono kamień

Plan Twierdzy Brzeskiej z XIX wieku

węgielny pod budowę jej serca – Cytadeli. W ciągu 10 lat wzniesiono dwukondygnacyjne obronne koszarze o długości 1820 m, z 500 kazamatami mogącymi pomieścić 12 tys. żołnierzy. Mury koszar miały 2 m grubości. Urządzono też szpital o 300 łózkach.

Cytadelę osłaniały z trzech stron ufortyfikowane przedmościa: z zachodu Przedmoście Terespolskie, z południa Przedmoście Wołyńskie oraz od północy Przedmoście Kobryńskie.

Przedmoście Terespolskie, wybudowane po 1859 roku na zachodnim brzegu Bugu, a więc na terenie obecnej gminy Terespol, tworzyły cztery potężne bastiony (wały ziemne) o wysokości dochodzącej do 10 m, z kamiennymi śródszańcami wewnątrz. Przedmoście Terespolskie połączono z Cytadelą po-

przez najdłuższy w Rosji żelazny most liniowy.

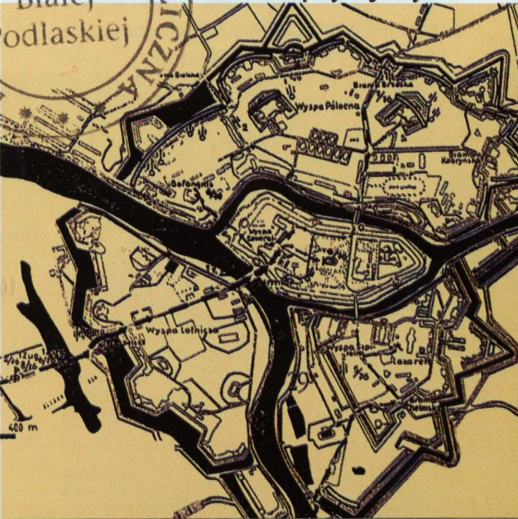
Po 1878 roku rozbudowano fortyfikacje wokół Brześcia poprzez budowę pierścienia 9 fortów artyleryjskich w promieniu 3,5- 5 km od Cytadeli. Na Przedmościu Terespolskim wzniesiono wówczas dwa forty w Terespolu (nr VI) i Łobaczewie (nr VII). W 1870 roku doprowadzono do Brześcia tory linii kolejowej Warszawa-Moskwa. Przy okazji za nasypem kolejowym zbudowano w Terespolu fort artyleryjski, a na terenie obecnego przejścia granicznego – prochownię. Kolejna faza rozbudowy twierdzy miała miejsce na początku XX wieku. Po 1908 roku przystąpiono do budowy nowej pozycji głównej – pierścienia 14 fortów w odległości 7 km od Cytadeli. Na Przedmościu Terespolskim wzniesiono wówczas forty w Żukach

(oznaczony literą I), Lebedziewie (L), Kobylanach (K), Koroszczynie (O) oraz prochownie w Kobylanach i Terespolu. W sumie Rosjanie zbudowali do 1915 roku około 100 obiektów Twierdzy Brzeskiej. Nie odegrały one spodziewanej roli w czasie I wojny światowej. Wojska rosyjskie mogły się bronić tu przez 8 miesięcy (w okrążeniu), ale opuściły twierdzę bez walki. W taki zaskakujący sposób jedna z najsilniejszych twierdz ówczesnej Europy, porównywana z Verdun we Francji, Metz w Niemczech, Antwerpią w Belgii i Przemyślem w Austrii, znalazła się w nocy z 25/26 sierpnia 1915 roku w rękach wojsk austriackich. W ich awangardzie, po resztkach mostu na Bugu, wkroczyli przez Bramę Terespolską do twierdzy polscy górale z Podhala – żołnierze 20 pp z 12 dywizji piechoty VII Korpusu Austriackiego.

Następnie przez blisko 4 lata twierdza była siedzibą dowodzących wojsk niemieckich Ober-Ostu. Tu, 9 lutego 1918 roku, w Białym Pałacu, państwa centralne podpisały haniebny pokój brzeski z Ukrainą, będący w istocie IV rozbiorem Polski (przyznawał marionetkowemu państwu ukraińskiemu Ziemię Chełmską i Podlasie).

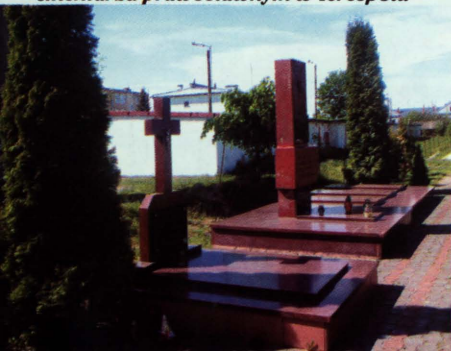
W okresie międzywojennym w twierdzy stacjonował około 8-tyśięczny garnizon Wojska Polskiego (35 i 82 pp, 30 pal i 9 pac, 9 pułk saperów i in.), mieściło się tutaj tak-

W
Twierdza Brzeska w okresie międzywojennym

że Dowództwo Okręgu Korpusu nr IX. Bohaterska obrona twierdzy w dniach 14-17 września 1939 roku przez 4-tysięczne siły dowodzone przez gen. bryg. Konstantego Plisowskiego, przed niemieckim XIX korpusem pancernym gen. Guderiana, nie jest wciąż w Polsce dostatecznie upowszechniona i uhonorowana. Nasi żołnierze nie poddali się wrogowi, w większości zdolali opuścić twierdzę pod osłoną nocy i wycofać się przez Terespol na południe Lubelszczyzny. Niemcy okupowali twierdzę przez niespełna tydzień, bo już 23 września 1939 roku, wykonując postanowienia paktu Hitler-Stalin, przekazali ją Sowietom, w sposób bardzo uroczysty, łącznie z defiladą. W czerwcu-lipcu 1941 roku wojska niemieckie, dowodzone znów przez gen. Guderiana, zdobywały ją ponownie z rąk Armii Czerwonej. Ustanowiona w końcu lipca 1944 roku na Bugu granica państwowa między ZSRR a PKWN, odcięła Brześć i twierdzę od terytorium Polski. W naszych granicach pozostało jedynie Przedmoście Terespolskie.

Pomniki obrońców Twierdzy Brzeskiej na cmentarzu prawosławnym w Terespolu

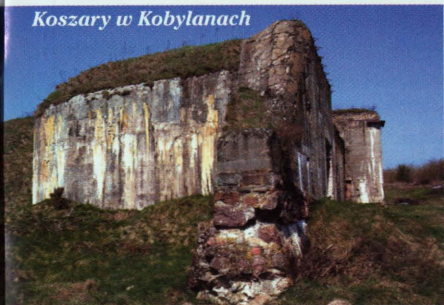

Kazamaty koszar Twierdzy w Kobylanach

Przedmoście Terespolskie Twierdzy Brzeskiej zajmuje na lewym brzegu Bugu powierzchnię 80 km kw, co stanowiło w 1915 roku około 40 proc. całego terytorium Twierdzy. Na terenie obecnej gminy pozostało do dziś, w różnym stanie, 35 obiektów dawnej twierdzy, w tym 5 monumentalnych fortów wpisanych do rejestru zabytków oraz odcinki sieci dróg bojowych. Warto dodać, że za Bugiem, na terenie Białorusi, zachowało się 35 obiektów fortyfikacyjnych, w tym 20 na terenie miasta Brześcia.

Zwiedzanie fortów Przedmościa Terespolskiego rozpoczynamy w Kobylanach, spod motelu „Pod Dębami”. Po północnej stronie drogi krajowej nr 2, w odległości 200 m od motelu w kierunku na Białą Podlaskę, na szczycie „tzw. górki koroszczyńskiej”, zobaczymy imponującą panoramę odcinkowych koszar obronnych Kobylany I, wzniesionych w 1914/1915 roku. Budowano je w ramach szóstej fazy rozbudowy Twierdzy Brzeskiej jako tzw. dzieło międzyfortowe wchodzące w skład tzw. linii wsparć.

Koszary w Kobylanach

Koszary forteczne (oznaczone na mapie twierdzy literami K-O), zbudowane na planie odwróconej litery T, mają grubość muru dochodzącą do 1,5 m. Obiekt jest dobrze zachowany, można w nim zobaczyć korytarze i kazamaty.

Z „górkı koroszczyńskiej” ruszamy dalej na zachód, w kierunku Białej Podlaskiej. Po przejechaniu 1 km dojeżdżamy do wsi Małaszewicze Małe. Tu kierunkowskaz w lewo kieruje nas z powrotem do Kobylan. Po przejechaniu 500 m zobaczymy pomnik żołnierzy polskich z 1919 roku (patrz opis na str. 15).

Fort w Kobylanach (stan obecny)

Polna droga obok pomnika doprowadzi nas do Fortu Kobylany (fortu K) Twierdzy Brzeskiej. Dużych rozmiarów obiekt nie zachował się w tak dobrym stanie, jak inne forty Przedmościa Terespolskiego. Przyczyniła się do tego tragiczna eksplozja w końcu września 1939 roku, a także powojenne potraktowanie terenu fortu jako kopalni piasku.

W 1936 roku po północnej stronie torów kolejowych linii Warszawa-Brześć, w granicach wsi Małaszewicze, Ministerstwo Spraw Wojskowych rozpoczęło budowę wielkiej bazy lotniczej. Do połowy 1939 roku zbudowano 14 hangarów i lotnisko z podziemnymi zbiornikami paliwa w dawnym forcie K w Kobylanach. W carskie kazamaty wbudowano zbiorniki benzyny o pojemności 278 tys. litrów, tworząc nowy magazyn paliw na czas wojny – połączono go rurociągami z kolejnym magazynem paliw o pojemności 480 tys. litrów. Po zniszczeniu przez Luftwaffe lotniska w Ma-

Strzelnica sportowa w Kobylanach

łaszewiczach i wkroczeniu na tereny nadbużańskie wojsk sowieckich, miejscowa ludność, a także mieszkańcy innych podterespolskich wsi, zaczęli korzystać z paliwa w zbiornikach Fortu K. Setki ludzi codziennie wiadrami, beczkami wynosiło i wywoziło „bezańską” benzynę. W niedzielę 8 października ktoś rzucił niedopałek papierosa i doszło tu do niewyobrażalnej tragedii. W wybuchu oparów benzyny zginęło na miejscu co najmniej 25 osób, setki osób zostało poparzonych. Najwięcej ofiar pochodziło z Błotkowa Dużego. Część poparzonych jednostka

Bar „Prochownia”

chemiczna wojsk sowieckich przewiozła na furmankach do szpitala w Brześciu. Ci, którzy tam zmarli, zostali pochowani na miejscowym cmentarzu. Większość ofiar tragedii spoczywa na cmentarzu w Terespolu.

Część fortu została w latach 90. XX wieku zaadaptowana przez władze gminy na strzelnicę sportową, urządzoną głównie dla potrzeb klas o profilu wojсковym Zespołu Szkół im. Wł. Reymonta w Małaszewiczach i Straży Granicznej. Służy ona także społeczności lokalnej, m.in. myśliwym, jako obiekt treningowy i miejsce zawodów sportowych.

Uwaga! Wejście na teren fortu K wymaga ze względu na zagrożenie życia i zdrowia upewnienia się, czy na strzelnicy nie trwają strzelania.

Wracamy z fortu do pomnika z 1919 roku i ruszamy na południe, w kierunku centrum Kobylan. Przy cerkwi skręcamy w lewo i wracamy w kierunku skrzyżowania z drogą krajową nr 2. Około 100 m przed skrzyżowaniem, po lewej stronie drogi lokalnej, wznosi się magazyn-prochownia Kobylany II, doskonale zachowany obiekt Twierdzy Brzeskiej, zbudowany na początku XX wieku. Grubość ścian i stropów prochowni wynosi od 0,8 do 1,6 m. Obiekt zaprojektowano na planie prostokąta i wkomponowano go w wały ziemne. Po wojnie służył za kwaszarnię ogórków. W 1995 roku otwarto w nim bar „Prochownia”.

Spod prochowni Kobyłany jedziemy na wprost, do Koroszczyna, przecinając drogę krajową nr 2. Po około 1 km wjeżdżamy na teren dawnego PGR Koroszczyn, w latach siedemdziesiątych XX wieku najlepszego PGR w kraju, będącego dla władz PRL przykładem „wyzszości” uspołecznionego rolnictwa nad indywidualnym. PGR utworzono na bazie znacjonalizowanego po 1944 roku majątku Leona Kuczyńskiego. Po lewej stronie drogi stoją bloki mieszkalne wzniesione dla pracowników PGR – skręcamy w wiodącą do nich ul. Słoneczną. Jedziemy do końca asfaltowej nawierzchni, a następnie skręcamy na pełną drogę idącą w kierunku południowym. Po około 200 m docieramy do ruin Fortu Koroszczyn (fort O) ukrytego w le-

sie. Uwaga! Można go łatwo przeoczyć.

Fort Koroszczyn powstał w piątej fazie rozbudowy Twierdzy Brzeskiej, w latach 1912-1915. Z lotu ptaka doskonale widoczne jest pierwotne jego ukształtowanie, w kształcie delty. Rozmiar jest imponujący – podstawa fortu ma 700 m długości, oś podłużna fortu – 450 m. Na obrzeżu mamy szeroką fosę. Wielki fort koroszczyński jest doskonale prezentującym się obiektem fortecznym na terenie Przedmościa Terespolskiego. Zachowały się półkoliste kazamaty o potężnych murach. Imponująco prezentujące się bunkry są częściowo ukryte w gęstym lesie sosnowym. Z fortu prowadziły dawniej drogi rokadowe: Koroszczyn-Kobyłany, Koroszczyn-Morderowice, Koroszczyn-Łobaczew.

Fort w Koroszczynie z lotu ptaka

WARTO ZOBACZYĆ w Koroszczynie

➤ **Pałac, zbudowany przez znanego architekta włoskiego Henryka Marconiego** dla właściciela tej wsi Franciszka Jerzego Kuczyńskiego. Marconi przybył do Polski w 1822 roku na zaproszenie gen. Ludwika Paca, który zlecił mu budowę wspaniałego pałacu rodowego w Dowspudzie koło Suwałk. Włoch pozostał w Polsce na stałe, budując liczne świątynie i pałace. Ten dla Kuczyńskiego wybudował ok. 1848 roku w stylu włoskiego neorenesansu. W 1860 roku opisano budowę w „Dzienniku Politechnicznym”:

„/.../ należy do domów obywatelskich większego rozmiaru, tj. środkujących między dworem zwyczajnym a pałacem. Styl włoski odrodzenia uwydatniony najbardziej w głównym froncie, utrzymany jest ze wszystkich stron

Fronton pałacu w Koroszczynie

/.../. Co do rozkładu, ten obok dogodności pod względem rozmiaru, oświetlenia, ogrzania i komunikacji pokoi, posiada przymiot nader ważny dla projektów przeznaczonych na wieś, to jest prostotę, która o wiele ułatwia wykonanie. Pokoje przeznaczone do ciągłego użytku familii pomieszczone są wszystkie na jednym poziomie, to jest na parterze, z tych część gospodarska jest zupełnie niezależna od pokoi przeznaczonej

Pałac od strony ogrodu

czonych do przyjmowania gości, służba ma łatwą komunikację z pokojami, z dziedzińcem oraz z kuchnią i pralnią, pomieszczonymi w suterrenach; piętro zaś może być dowolnie użyte stosownie do potrzeby. Co się tyczy konstrukcji, ta jest zupełnie prosta, tak co do roboty mularskiej, jak i ciesielskiej, a zaprojektowane w głównej części budowli, na parterze, wszystkie ściany murowane, bez żadnych ścian pruskich i forsztowań, zapewniające trwałość, którą powinny posiadać domy stawiane nie na spekulację, lecz dla użytku własnego i następnych pokoleń”.

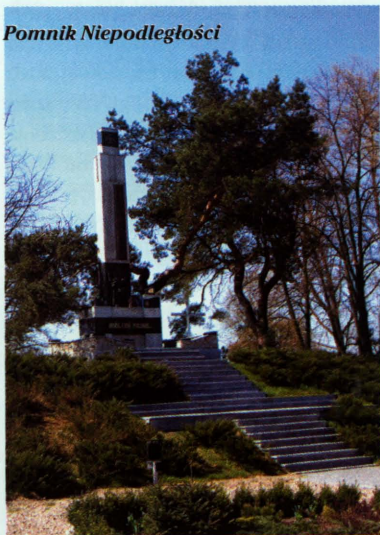
Przed II wojną właścicielem majątku był Leon Kuczyński – jeden z najbardziej znanych działaczy społecznych i rolniczych na Podlasiu, prezes powiatowy Stronnictwa Narodowego w Białej

Podl. Zginął zamordowany przez Niemców w obozie w Auschwitz.

Zabytkowy dwór miał – jak na warunki PRL – szczęście. Po nacjonalizacji mieściła się w nim dyrekcja PGR – jak wspomnieliśmy wyżej – najlepszego w Polsce, dbano więc o budynek i jego otoczenie. Dzięki temu konserwator zabytków mógł w 1975 roku napisać: „Zabytkowy dwór w Koroszczynie zachował w pełni pierwotne ukształtowanie elewacji, część autentycznych detali oraz najistotniejszy element – dawne, prawie nieskażone, rozplanowanie wnętrza”. Po likwidacji PGR dwór był własnością Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, od której w 1997 roku odkupiła go Teresa Bogna Kuczyńska – córka ostatniego właściciela majątku. Pani Kuczyńska zmarła w 2008 roku. Pałac został wystawiony przez jej spadkobierców do sprzedaży. Wokół rozciąga się park o charakterze krajobrazowym, także z połowy XIX wieku.

➡ **Pomnik Niepodległości**, o historii sięgającej lat międzywojennych. Ówczesny właściciel dóbr Koroszczyn Leon Kuczyński postanowił ufundować pomnik marszałka Józefa Piłsudskiego. Zlokalizował go na tzw. cerkwisku, miejscu gdzie stała cerkiew unicka (po 1874 roku prawosławna), spalona w 1915 roku przez Kozaków. W 1936 roku poświęcono kamień węgielny pod budowę pomnika Marszałka. Wybuch II wojny światowej przeszkodził w jej dokończeniu. Wysoki słup, bez rzeźb i napisów, przetrwał lata PRL, uznany za jej władze

Pomnik Niepodległości

za niegroźny dla socjalizmu. Nową kartę historii pomnika napisały już władze gminy Terespol. 11 listopada 2004 roku uroczyście odsłonięto i poświęcono obelisk stanowiący odtąd jednocześnie Pomnik Niepodległości i Pomnik Nieznanego Żołnierza. Jest to miejsce, w którym odbywają się manifestacje patriotyczne mieszkańców gminy Terespol.

➡ Vis a vis Pomnika Niepodległości stoi **budynek Gminnego Ośrodka Kultury**

– dawny obiekt Szkoły Podstawowej w Koroszczynie, wzniesiony w 1928 roku przez Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych. Szkołę zlikwidowano w 2003 roku i po modernizacji budynek przystosowano do potrzeb kultury. W 2004 roku otwarto Gminny Ośrodek Kultury.

Z placu przed GOK i Pomnikiem Niepodległości wracamy drogą, którą przyjechaliśmy, do skrzyżowania z krajową „dwójką”. Jedziemy nią na wschód do przejścia granicznego w Terespolu.

W odległości 300 m od szlabanów przejścia skręcamy za kierunkowskazem w prawo, na drogę do Okczyna. Wiedzie ona wałem przeciwpowodziowym, usypanym po katastrofalnej powodzi Bugu w 1966 roku. Z wysokości wału przeciwpowodziowego można podziwiać zarówno szeroką pradolinę wspaniałej rzeki, jak i sam Bug, wijący się meandrami, podmywający brzegi na zakolach, z bogactwem roślinności i ptaków wodnych. Miejscami droga zbliża się do rzeki na kilkadziesiąt metrów, widać jej wartki nurt i wiry, dające rzece złą sławę. Niemal pod ręką stoją słupy graniczne – biało-czerwone polskie i zielono-czerwone białoruskie. Po 3 km mijamy wieś Michalków.

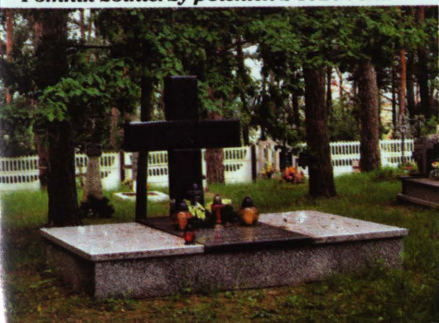
Życie tej wsi przez wieki zależało od Bugu, a zwłaszcza od rozmiarów jego wiosennych i letnich wylewów. Inżynierowie carscy wyznaczyli wsi ważną rolę rezerwowej przeprawy mostowej przez Bug. Zbudowana przez nich tzw. kolejowa droga miała – w razie zniszczenia głównego mostu kolejowego na Bugu w Terespolu – posłużyć za nasyp zapasowej linii kolejowej z Połatycz przez Michalków-most na Bugu-Arkadię-Przedmieście Wołynka do Brześcia. Ten plan przyjęli też stratedzy sowieccy, którzy w ramach planów Układu Warszawskiego przewidzieli, że w razie konfliktu wojennego żołnierze Armii Czerwonej rozstawią w Michalkowie rezerwowy most kolejowy. Był on składowany w Terespolu aż do 1991 roku, tj. do wycofania wojsk sowieckich z Polski. Po tym

Michałków – carska droga

moście zamierzano transportować czołgi Armii Czerwonej mające walczyć o Berlin Zach. i Paryż.

WARTO ZOBACZYĆ w Michałkowie

➤ **Cmentarz, dawniej unicki, obecnie rzymskokatolicki.** W 1890 roku władze carskie wydały zakaz pochówku zmarłych na tym cmentarzu z udziałem księży katolickich. Omijano go dokonując tajnych pochówków. Do legalnych pogrzebów katolickich powrócono po ukazie tolerancyjnym cara w 1905 roku. W sierpniu 1920 roku na cmentarzu pochowano żołnierzy z dwu brygad strzelców podhalańskich, którzy toczyli tu

Pomnik żołnierzy polskich z 1920 roku

kilkudniowe krwawe boje broniąc linii Bugu przed nawałą bolszewicką. Z biegiem lat zaprzestano grzebania zmarłych, a cmentarz stawał się coraz bardziej zaniedbany. 28 sierpnia 2002 roku uroczyste wyświęcono odnowiony cmentarz w Michałkowie. Parafianie ogrodzili go stylowym parkanem, zbudowali nową bramę. Gmina Terespol wniosła pomnik na grobach żołnierzy polskich z 1920 roku.

Kolejna wieś na trasie wzdłuż Bugu to Murawiec. Następnie dojeżdżamy do małej wsi Żuki, będącej w stanie zaniku i tworzącej wspólne sołectwo z Murawcem. Tutaj zakole Bugu niemal dotyka drogi. Mijamy trawiastą plażę i na skrzyżowaniu skręcamy w prawo, w drogę prowadzącą do Kolonii Dobratycze. Po naszej lewej ręce, w odległości 100-200 metrów, rozciągają się pozostałości betonowo-ziemnego półstałego fortu piechoty – Fortu Żuki (Fort I) Twierdzy Brzeskiej. Widoczne są wały ziemne (artyleryjskie) przykrywające podziemne kazamaty.

Budowę fortu rozpoczęto w 1914 roku, w piątej fazie rozbudowy twierdzy. Nie dokończono jej przed przeniesieniem działani wojennych nad Bug latem 1915 roku i dlatego Rosjanie włączyli go w system fortyfikacji polowej twierdzy. Grubość ścian sięgała 3,5-5 m. Dookoła fortu wykonano głęboką fosę. Taki fort jak Żuki dysponował 20 działami artyleryjskimi. Załogę stanowiło 250 żołnierzy. Mieli oni na uzbrojeniu także ciężkie karabiny maszynowe. Przedpole fortu

**Pozostałości fortu
w Żukach**

zabezpieczono polem minowym i zaporami z drutu kolczastego. Fort nie odegrał żadnej roli w czasie działań wojennych w sierpniu 1915 roku, załoga rosyjska opuściła go bez walki.

W okresie międzywojennym DOK IX w Brześciu wykorzystywał Fort I do celów wojskowych. Obiekt został poddany konserwacji, teren wokół ogrodzono. Fort ten nie odegrał jednak żadnej roli w czasie II wojny światowej.

Dalej, wzdłuż drogi do Kolonii Dobratycze, rozciągają się pozostałości zespołu baterii artyleryjskich z Grupy Fortowej Żuki. Obiekt ten stanowi jedyny przykład swoistego typu dzieł w ze-

Fragment umocnień w Żukach

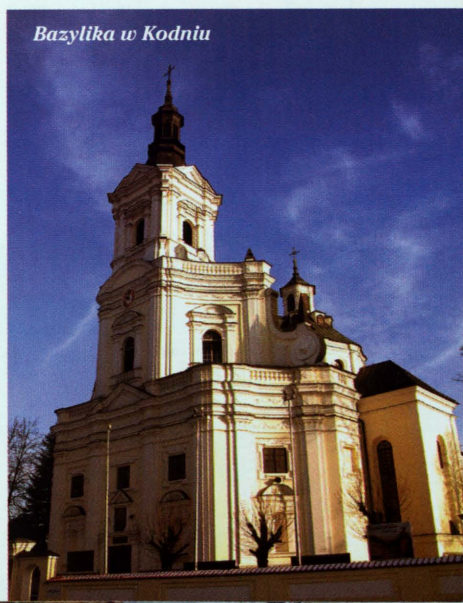
spole fortyfikacyjnych dzieł polowych Twierdzy Brzeskiej na terenie Polski – ilustruje nowoczesną myśl fortyfikacyjną zakładającą przeniesienie ciężaru obrony z fortów do między pól i małych punktów oporu – tzw. grupy fortecznej. W skład zespołu baterii artyleryjskich Grupy Fortowej Żuki wchodziły trzy identyczne dzieła fortyfikacyjne tworzące baterię – dwa z nich to działobitnie haubic, środkowe to magazyn amunicyjny ukryty w kazamatach. Całość ujęto klamrą wałów ziemnych i otoczono fosą wodną, którą połączono z fosą pobliskiego wału międzyfortowego i dalej z fosą Fortu I.

Zachęcamy, by po obejrzeniu Fortu Żuki, wrócić nad Bug i pojechać dalej drogą do Kodnia. Dzięki temu możemy zwiedzić dwie wyjątkowe atrakcje turystyczne lubelskiego Polesia – jedyną w Polsce ➔ **cerkiew neounicką w Kostomłotach** i ➔ **bazylikę NMP w Kodniu**.

W Kostomłotach, starej wsi wzmiankowanej po raz pierwszy w 1412 roku, około 1631 roku była cerkiew unicka, którą Rosjanie w 1874 roku zamienili przemocą na prawosławną. Przed II wojną biskup siedlecki Henryk Przeździecki utworzył tu parafię neounicką (katolicką obrządku bizantyjsko-słowiańskiego). Dziś jest to jedyna w Polsce cerkiewka tego obrządku. Świątynia drewniana, szalowana, z przedsionkiem nad którym umieszczono wieżę, zachwyca przepiękną polichromią na ścianach wewnętrznych. Bardzo cenne są: dwurzędowy ikonostas oraz ikona patrona cerkwi – św. Nikitę. Cerkiewka w Ko-

Cerkiewka w Kostomłotach

stomłotach to jedna z największych atrakcji turystycznych Podlasia. Z kolei bazylika w Kodniu nazywana jest „podlaską Jasną Górą”. Pracują w niej ojcowie oblaci. Przepiękną barokową bazylikę, wzniesioną w połowie XVII wieku przez Mikołaja Sapiehę, ozdabia kultowy obraz Matki Bożej z Gwadelupy, autorstwa św. Augustyna. O jego niezwykłych dziejach i fundatorze bazyliki opowiada Zofia Kossak-Szczucka w książce pt. „Błogosławiona wino”. Przy bazylice i klasztorze powstała Kalwaria – blisko 100 rzeźb postaci naturalnej wielkości autorstwa Tadeusza Niewiadomskiego.

Bazylika w Kodniu

Jeśli nie jedziemy do Kostomłot i Kodnia to po wjeździe do Kol. Dobratycze skręcamy w prawo, na drogę wojewódzką nr 816, prowadzącą nas do Lebiedziewa i dalej do Terespoła. Droga wiedzie, jak to często na Podlasiu, między dwoma świątyniami dwóch obecnych tu obrządków: rzymskokatolickiego i prawosławnego. Kaplica katolicka pw. św. Andrzeja Boboli, nikogo – chyba oprócz jej budowniczego – nie zachwyci swą urodą. Podobnie niezbyt urokliwa jest cerkiewka p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego, przeniesiona w 1992 roku do Kolonii Dobratycze z cmentarza prawosławnego w Białej Podlaskiej.

Zwraca za to uwagę pięknie wykonana nowa brama miejscowego cmentarza, dawniej unickiego, od 1875 roku prawosławnego. W promieniach słońca mieni się kolorami złota „cebulka”, charakterystyczny element zwieńczenia świątyni i dzwonnicy prawosławnych.

Z Kol. Dobratycze jadąc na północ docieramy do Lebiedziewa, kolejnego przystanku na trasie po fortach Twierdzy Brzeskiej.

Fort Lebiedziew (fort L) Rosjanie zlokalizowali dokładnie po prawej stronie skrzyżowania z drogą do Piszczaca. Był to monumentalny żelbetonowy obiekt nowej pozycji głównej twierdzy wytyczonej w 1912 roku. Budowano go w latach 1913-1915. Imponujące rozmiary fortu: sżyja o szerokości około 500 m i głębokości wzdłuż osi około 300 m, budzące grozę uzbrojenie, nigdy nie zostały wykorzystane. W dniach 8-12 sierpnia 1915 roku Rosjanie ewakuowali Fort Lebiedziew. Austriacy zajęli go bez walki. Dziś fort jest bardzo zdewastowany, otacza go fosa, w większej części wypełniona wodą.

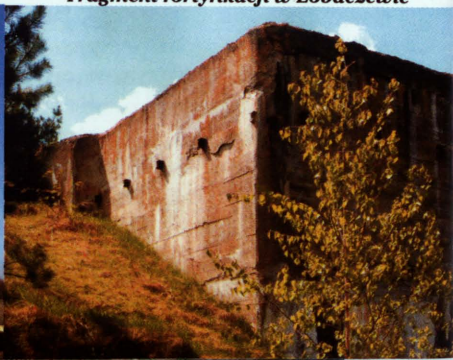
Do lat osiemdziesiątych XX wieku kazamaty fortu wykorzystywała Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska”, która urządziła w nich kwaszarnię ogórków. Dziś potężne umocnienia wykorzystywane są jako magazyny.

Jedziemy dalej w kierunku Polatycz i Terespoła. Po przejechaniu 2 km, na zakręcie drogi (w lewo), w Kolonii Lebiedziew, zobaczymy po prawej stronie pozostałości po Forcie Polatycze (fort VI) Twierdzy Brzeskiej.

Cerkiew prawosławna w Kol. Dobratycze

Fragment fortyfikacji w Łobaczewie

To najstarszy obiekt Przedmościa Terespolskiego, jego budowę w ramach czwartej fazy rozbudowy twierdzy rozpoczęto w 1879 roku, a zakończono w 1888 roku. Rychło jednak wymogi sztuki wojennej spowodowały, że fort zmodernizowano – zburzono budowle z cegły i odbudowano jako obiekty betonowoziemne. Był to typowy rosyjski fort artyleryjski, założony na planie pięcioboku. Długość podstawy wynosiła 400 m. Otoczony był fosą wodną. Na wale artyleryjskim górnym (ponad koszarami szyjo-

wymi) znajdowały się działobitnie dla artylerii średniego i dużego kalibru. Na wale czołowym dolnym umieszczono stanowiska strzeleckie dla piechoty i cztery platformy w narożach dla lekkich dział przeciwsturmowych (barbet), które osłaniały czoło, szyję i barki fortu. W przedpiersiach fortu umieszczono kazamaty. Koszary w szyi miały jedną kondygnację. Załogę stanowiło 250 żołnierzy (artylerzyści, saperzy, piechota). Teren przed fortem zaminowano i zagrodzono zaporami z drutu kolczastego.

Fort w Lebedziewie

Fort w Łobaczewie

Fort VI w Polatyczach nie został wykorzystany podczas I i II wojny światowej. Warto zobaczyć drogę rokadową prowadzącą z fortu do Michałkowa, zbudowaną przez Rosjan przed 1915 rokiem.

Fort w Polatyczach

Ruszamy dalej w stronę Terespoła. Przekraczamy na rondzie drogę krajową nr 2 i jedziemy do centrum miasta. Tu na skrzyżowaniu z ulicą Wojska Polskiego skręcamy w lewo, w kierunku na Białą Podlaskę i Warszawę. Przejeżdżamy przez tory kolejowej linii Warszawa-Brześć i zaraz za nimi skręcamy ostro w prawo, w kierunku na Janów Podlaski-Łosice, na drogę wojewódzką nr 698 (jest to nadal „Nadbużanka”, choć zmieniła się jej numeracja). Przejeżdżamy przez wieś Łobaczew Duży, zamieszkałą głównie przez kolejarzy i celników, i podążając za kierunkowskazem skręcamy w prawo, do Łobaczewa Małego. Ulicą

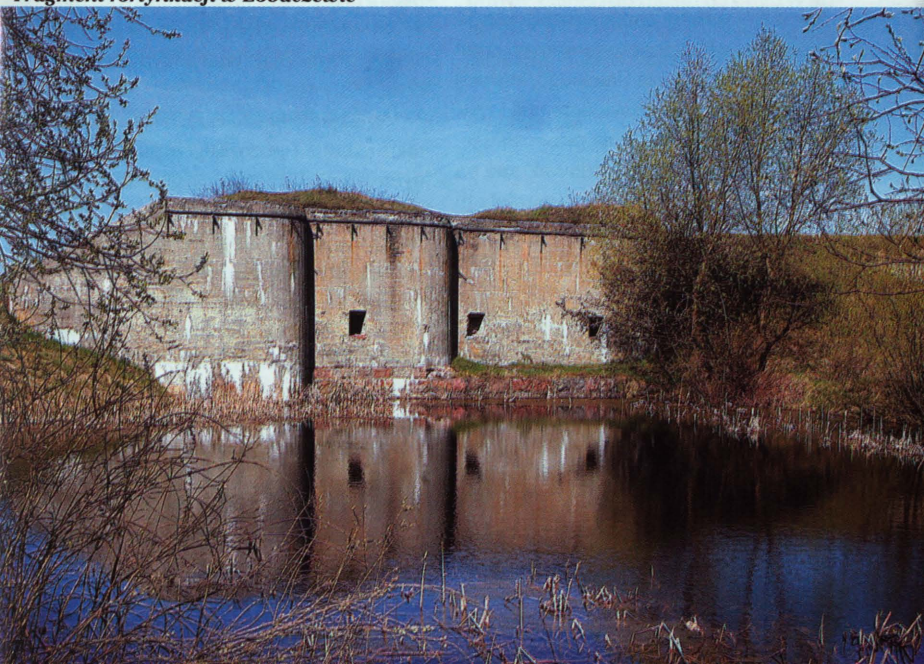
Spółdzielczą dojeżdżamy do ul. Pięknej, skręcając na wschodnim krańcu wsi ostro w prawo.

Fort Łobaczew (fort VII) Twierdzy Brzeskiej budowano – tak jak połatycki – w ramach czwartej fazy rozbudowy twierdzy, od 1881 roku. Ma te same kształty i parametry wojskowe co fort w Połatyczach. Jest najlepiej zachowanym obiektem Twierdzy Brzeskiej na terenie Przedmościa Terespolskiego. Uniknął dewastacji dzięki temu, że został zaanektowany na kwaszarnię ogórków. Spacer po kazamatach i wałach fortu dostarcza niezapomnianych przeżyć, zwłaszcza, że wymaga wspinaczki i przejść poprzez wysokie na kilka pię-

ter wały i budynki fortu oraz przez fosy wciąż wypełnione wodą. Fort jest objęty ścisłą opieką konserwatorską. Wokół obiektu służby konserwatorskie wyznaczyły strefę widokową. Dzięki temu jego obiekty oraz umocnienia są doskonale widoczne i dostępne dla turystów. Od fortu łobaczewskiego wiedzie w kierunku fortu w Koroszczynie droga rokadowa zbudowana przez Rosjan przed 1915 rokiem, o nawierzchni brukowanej (kocie łby).

W forcie Łobaczew kończymy wyprawę po obiektach Twierdzy Brzeskiej zlokalizowanych na Przedmościu Terespolskim. Zobaczyliśmy największe i najbardziej fotogeniczne fortyfikacje.

Fragment fortyfikacji w Łobaczewie

Dzień 3. – szlakiem Unitów Podlaskich

Jednym z najbardziej dramatycznych wydarzeń zaborów na ziemiach polskich była martyrologia podlaskich unitów. Po unii między Cerkwią Prawosławną w Rzeczypospolitej Obojga Narodów a Kościołem rzymskokatolickim, zawartą w 1596 roku w Brześciu Litewskim, prawosławie na terenach wschodnich polsko-litewskiego państwa zaczęło zanikać. Szczególnie szybko proces ten następował na terenie diecezji chełmskiej. Jedynym ośrodkiem prawosławia, który przetrwał w tej diecezji, był monaster w Jabłecznej nad Bugiem, oddalony o 30 km na południe od Terespoła. Po dokonaniu III rozbioru Rzeczypospolitej władze carskie rozpoczęły w ramach rusyfikacji ziem zabranych prześladowania Kościoła Unickiego, których finałem miała być likwidacja unii i tzw. „nawrócenie” unitów na prawosławie. W 1839 roku carat zlikwidował unię na ziemiach Litwy i Białorusi zagarniętych przez Rosję po I i II rozbiorze Polski. Jedyną diecezją polską, w której jeszcze przetrwała unia, była diecezja chełmska. Tu, ze względu na stosunki z Watykanem i międzynarodową opinię publiczną, władze carskie rozłożyły proces likwidacji unii na ponad 30 lat.

Prześladowania ze strony Rosjan budziły opór chełmskich i podlaskich unitów. Bronili swojej wiary i wiary ich przodków, bronili polskości i swojej łączności z Rzymem. Na początku lat 70.

XIX wieku na terenie obecnej gminy Terespol funkcjonowało pięć parafii unickich: w Kobylanach (817 wiernych), Koroszczynie, Terespolu (936 wiernych), Krzyczewie (632 wiernych) i Neplach (487 wiernych). Część północna obecnej gminy (wsie Łęgi i Bohukały) należała do parafii w Pratulinie.

W tymże Pratulinie doszło 29 stycznia 1874 roku do krwawych wydarzeń zakończonych męczeństwem Wincentego Lewoniuka i 12 innych unitów w obronie wiary katolickiej i polskości. Rosjanie zlikwidowali diecezję chełmską i siłą narzucili nadbużańskim unitom prawosławie. Ale ich opór trwał dalej aż do 1905 roku, do tzw. ukazu tolerancyjnego cara Mikołaja II. Wówczas to byli unicy, przepisani przez carat na prawosławie, masowo wrócili na łono Kościoła katolickiego, przyjmując wiarę rzymskokatolicką.

W efekcie ukazu cara, a także w wyniku exodusu pozostałych prawosławnych latem 1915 roku w głąb Rosji, na terenach obecnej gminy Terespol ogromną przewagę ma wyznanie rzymskokatolickie (parafie w Terespolu, Małaszeviczach, Neplach, Małowej Górze, Pratulinie, Wólce Dobryńskiej). Prawosławni mają trzy świątynie (Terespol, Kobylany i Kol. Dobratycze). Nie ma w gminie wyznania unickiego, ale po unitach pozostały świątynie, cmentarze i historia ich męczeństwa. Szlak Męczenników Podlaskich poprowadzi nas z Terespoła do Pratulina.

Z Terespoła wyjeżdżamy drogą wo-

Cmentarz w Kuzawce

jewódzką nr 698 w kierunku Łosic i Janowa Podlaskiego. Przejeżdżamy przez wieś Łobaczew Duży, mijamy boczne drogi do Lechut Dużych i Lechut Małych, a następnie odchodzące w prawo drogi do nadbużańskich wsi Samowicze i Kukuryki. Na początku sierpnia 1920 roku obie te miejscowości były terenem zaciętych walk polsko-bolszewickich. W pasie od Konstantynowa po Kodeń linii Bugu broniła Samodzielna Grupa Poleńska dowodzona przez gen. Władysława Sikorskiego, a odcinka od Terespoła po Neple – elitarny 66 Kaszubski Pułk Piechoty z Grudziądza. Szczególnie krwawe boje toczono w Kuzawce.

WARTO ZOBACZYĆ w Kuzawce

➡ Na niewielkim pagórku w Kuzawce, tuż nad Bugiem, znajduje się mały

cmentarzyk wojskowy – spoczywa na nim 19 nieznanymi żołnierzy 66 Kaszubskiego Pułku Piechoty, poległych w walce z bolszewikami na początku sierpnia 1920 roku. Trzy zbiorowe mogiły otoczyła opieka Gmina Terespol. W odległości kilkudziesięciu metrów od cmentarza można podziwiać piękne zakole Bugu.

Jadąc drogą 698, na odcinku między Lechutami a Kuzawką, przejeżdżamy nad drogą krajową nr 96, będącą łącznikiem między krajową „dwójką” a polsko-białoruskim przejściem granicznym Kukuryki-Kozłowicze. Na tym odcinku droga nr 96 jest tzw. drogą celną, szczególnie ogrodzoną i monitorowaną kamerami przemysłowymi, którą TIR-y przejeżdżają z Terminalu w Koroszczynie (już po odprawie celnej) do mostu na Bugu w Kukurykach i białoruskiego przejścia granicznego w Kozłowiczach.

Droga celna

„Kosmiczna” architektura budynku głównego Terminalu w Koroszczynie

Widok z lotu ptaka na Terminal

Wracamy na drogę 698 do Nepli. To najbardziej interesująca, pełna zabytków, wieś w gminie Terespol, związana historią z nazwiskami wybitnych Polaków: Niemcewiczami, Kierbedziami, Dymuszami. Mijamy remizę OSP i skręcamy ostro w prawo w ul. Kościelną. Po przejechaniu kilkudziesięciu metrów otwiera się przed nami widok na kościół pw. Podwyższenia Krzyża Św. wzniesiony w 1769 roku przez Franciszka Ursyna Niemcewicza, sędziego ziemskiego województwa brzeskiego, posła na sejm elekcyjny w 1764 roku, cześnika brzeskiego.

**Kościół fundacji Niemcewiczów
w Neplach i epitafia z jego wnętrza**

Ród Niemcewiczów władał Neplami w XVII-XIX wieku. Aleksander Ursyn Niemcewicz, syn Andrzeja, stolnika witebskiego i starosty hniewczyskiego, był posiadaczem Klenik i Skoków położonych po drugiej stronie Bugu. Przypadły one synowi Marcelowi Ursynowi (ojcu najsłynniejszego z rodu Juliana Ursyna Niemcewicza), a Neple, Kuzawka, Samowicze – synowi Franciszkowi Ursynowi. Po śmierci Franciszka Ursyna Neplami władał jego syn Ignacy, szambelan króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Ignacy zmarł w stanie kawalerskim w 1816 roku, pochowano go razem z ojcem-fundatorem świątyni i matką w podziemiach cerkwi nepelskiej.

*Tu leży
Ign Ursyn Niemcewicz
Adelca Włowa. Doblas
Dobry, Obywatel, Kresow
przyjaciel. Spoczął
Żalostny brat
Stan: Ursyn Niemcewicz
Gubernator grodzieński Ten m.
Kamień położyl Żył. Lat
Umarł 14^{ty} Lipca 1816*

• ŚWIETLANEJ PAMIĘCI
BOHATERSKIM UNITOM Z KRZYCZY
Z LAT 1874-75
EUFEMII MIKOŁAJCZUK
TEOFILOWI IZANIAWSKIEMU
RODZINIE JAKUBOWI ANNIE STEFANO
AGRYPINIE PELAGII TEKLI NICZYPORUK
I POZNIJSZYM OBRONCOM WIARY ŚWIE
JAKUBOWI CHAJCZUKOWI Z KRZYCZY
JOZEFOWI KALISZUKOWI ZE STARZY
TOMASZOWI STEFANUKOWI
LEONOWI BYDLUKOWI Z KUZAWKI
W PAMIĘCIENYM Z PIELGRZYM
JANA PAWEŁA II DO POLSKI 1979

TABLICE TE KU ICH CZCI

Kopiec upamiętniający pobyt Komendanta J. Piłsudskiego w Neplach w 1915 roku

Neple – krzyż-pomnik żołnierzy WP poległych w 1920 roku w bojach z sowietami

Cerkwi, bo świątynia była początkowo unicka. W 1875 roku Rosjanie przekształcili ją w cerkiew prawosławną, czynną do 1915 roku. W 1918 roku cerkiew została rekuncyliowana na kościół rzymskokatolicki i od 1919 roku jest świątynią parafialną w diecezji siedleckiej (poprzednio podlaskiej).

Wewnątrz świątyni, zbudowanej w stylu baroku podlaskiego, uwagę zwracają epitafia fundatora kościoła, jego żony i syna, a także tablica ufundowana przez parafian ku czci „Świełtanej pamięci bohaterskich unitów z Krzyczewa z lat 1874-75”. Obok kościoła zbudowano w II połowie XIX wieku drewnianą dzwonnice (obecnie za kościołem).

Wracamy z kościoła do głównej ulicy Nepli. Po jej drugiej stronie znajduje się cmentarz rzymskokatolicki, a na nim krzyż-pomnik żołnierzy polskich poległych w sierpniu 1920 roku w walkach z bolszewikami nacierającymi przez Bug w kierunku na Warszawę. Tu, na łakach pod Neplami, Armia Czerwona po raz pierwszy w swej ofensywie na Polskę została zatrzymana na kilka dni, co umożliwiło Józefowi Piłsudskiemu przygotowanie manewru znad Wieprza. 12 lipca 2002 roku uroczystie pochowano tu prochy 12 nieznanych żołnierzy polskich, ekshumowanych z mogił w innych nadbużańskich wsiach gminy Terespol.

Z Józefem Piłsudskim związany jest też kolejny zabytek w Neplach, stojący nieopodal cmentarza, po prawej stronie głównej drogi – kopiec zwieńczony krzy-

Poleska przyroda nad rzeką Krzna w Neplach

żem, usypany w okresie międzywojennym przez mieszkańców wsi na pamiątkę pobytu Komendanta Legionów Polskich w Neplach w sierpniu 1915 roku. Przyszły marszałek Polski stacjonował tu kilka dni ze swoją 1 Brygadą Legionów, interesował się poleską roślinnością w „Szwajcarii Ne-

pelskiej”, a jego informatorem był Gromadzki – kowal w dworze Lubomira Dymyzy, ówczesnego właściciela Nepli.

Jedziemy dalej przez wieś w kierunku Łosic. Przed nami nowy most na Krznie, oddany do użytku w 2008 roku, w ramach generalnej przebudowy „Nadbużanki”. Za-

Ujściowy odcinek Krzny w Neplach

trzymajmy się za mostem, by obejrzeć z niego końcowy odcinek rzeki Krzny, zmierzającej już do nieodległego Bugu. Rzeka płynie tu meandrami, szeroką doliną zalewową, zarośniętą typowo poleską roślinnością. To jedno z najbardziej urokliwych miejsc nie tylko na Podlasiu, ale i na Lubelszczyźnie, zachwycające swoim pięknem o każdej porze roku. Latem wybucha tu zieleń łąk i krzewów, z którą kontrastują kolory kwiatów na łąkach i błękit rzecznej toni. Ciszę przerywa krzyk i śpiew ptaków. Jesienią mienia się wszystkie kolory z palety pastelii. Zimą urzeka śnieżna pustka, z wijącą się ciemną wstęgą rzeki. W dodatku północny brzeg rzeki po lewej stronie mostu jest bardzo wysoki, co uatrakcyjnia krajobraz. Tutaj widać, że jesteśmy na terenie Parku Krajobrazowego „Podlaski Przełom Bugu”.

Za mostem na Krznie droga do Janowa Podl. ostro pnie się w górę. W połowie wzgórza skręcamy w lewo, do dworskiego parku z pięknymi starymi drzewami. To miejsce, w którym „od zawsze” stał dwór właścicieli Nepli.

Roślinność w ujściu Krzny

Park Krajobrazowy „Podlaski Przełom Bugu” utworzono w 1984 roku na obszarze nadbużańskich gmin: Terespol, Rokitno, Janów Podlaski, Konstantynów i Sarnaki o łącznej powierzchni 2930 ha oraz otuliną 17 tys. ha. Głównym jego walorem jest rzeka Bug. Na terenie gminy Terespol, w międzyrzeczu Bugu i Krzny, położone są najbardziej urozmaicone krajobrazowo tereny Parku, ujęte w ścisłym rezerwacie przyrody „Szwajcaria Podlaska”. Charakterystyczne dla tej okolicy są pagóry i wąwozy uchodzące prostopadle ku dolinie Bugu, z fragmentami przyrody tylko w niewielkim stopniu zmienionej przez człowieka. Tu, nad Krzną i Bugiem, krzyżują się geograficzne zasięgi wielu gatunków ptaków i zwierząt, krzewów i roślin zielonych.

Zwrócony fasadą na południe, usytuowany na wysokiej skarpie doliny Krzny, zapewniał mieszkańcom wspaniały widok na rozległą dolinę Krzny, wieś Neple i nieodległy Brześć. Jan Ursyn Niemcewicz odwiedził stryjecznego brata Ignacego w 1811 roku. Zachwycił się urodą miejsca: „Neple/.../w najpiękniejszym są położeniu. Dom na wzgórku. W przepaści pod nim u dołu płynie rzeka wężykiem, za nią odkrywa oko w niezmiernej przestrzeni rozwinięte pasmami pola, smugi, włości i gaje. Wieże

Oznakowanie ścieżki przyrodniczej „Bużny Most”

Neple – kaplica zbudowana wg projektu Franciszka Jaszczolda

miasta Brześcia, stołecznego województwa mego uwieczniają horyzont” – pisał w „Pamiętnikach czasów moich”.

Piękno Nepli podniósł Kalikst Mierzejewski. W drugiej dekadzie XIX wieku, po rodzinnych działach, właścicielką Nepli została Julia z Orzeszków, wnuczka fundatora cerkwi Franciszka Ursyna Niemcewicza. Wniosła ona majątek w wianie Kalikstowi Mierzejewskiemu, marszałkowi szlachty powiatu brzeskoliteńskiego, dwukrotnemu posłowi na Sejm Królestwa Polskiego, właścicielo-

wi ogromnych posiadłości na Polesiu. założycielowi i pierwszemu mistrzowi loży masońskiej „Przyjaciele ludzkości” w Grodnie. Mierzejewski wybudował około 1840 roku na miejscu dworu Niemcewiczów klasycystyczny pałac wg projektu modnego wówczas architekta (sąsiada z pobliskich Kobylan) Franciszka Jaszczolda. Wspaniały pałac otaczał piękny park krajobrazowy – Mierzejewski przebudował stary park umiejętnie wykorzystując naturalne warunki terenów nad Krzną. Park ten porównywano później do ogrodów Villi Poallavicini pod Genuą. Wokół budynku urządził „amfiteatr”, w którym hodował rzadkie kwia-

ty. A dla roślin egzotycznych i bardzo cennych wznosił oranżerie i cieplarnie – rośło w nich m.in. 4000 krzewów, przeważnie olbrzymich kamelii, ukochanych kwiatów dziedzica. Ogrzewana szklarnia, zwana „konserwatorium”, była obiektem unikalnym w ówczesnej Europie. Zbudował też oddzielny budynek ananasarni, założył hodowlę bażantów i zwierzyńiec z żubrami i danielami. W pałacu przechowywał wyjątkowo cenne zbiory sztuki, które zakupił na licytacji po królu saskim. XIX-wieczna prasa pisała o rezydencji Mierzejewskiego:

„Trudno zaprawdę odmalować piękność położenia Nepelskiego parku rozciągającego się nad ujściem Krzyny do Bugu. Na to potrzeba biegłej ręki malarza lub wymownych słów utalentowanego poety”.

Sława wspaniałej rezydencji Mierzejewskich w Neplach, nie trwała jednak długo. Wielki pożar w 1854 roku strawił pałac, cieplarnię i część parku. Zgnębiony rozmiarami pożogi Kalikst Mierzejewski zmarł w tym samym roku.

Do 1861 roku Neple pozostawały w rękach wdowy po Kalikście Mierzejewskim, a następnie kupił je rosyjski generał Piotr Korniłowicz. Nie przywrócił jednak im świetności. W „Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich” opisano wygląd dawnej wspaniałej rezydencji w końcu XIX wieku:

„Pałac przerobiono, amfiteatr zniesiono, pawilon przebudowano, najpyszniejsze drzewa wycięto. Neple straciły obecnie swój poprzedni charakter. Ze sławnej oranżerii pozostały tylko szczątki, zaledwie 1000 drzew kameliowych, przechowywanych w złym stanie”.

Zmieniali się właściciele Nepli, w 1880 roku kupił je Stanisław Kierbedź, sławny polski inżynier ze Żmudzi, konstruktor m.in. mostu Błagowieszczeńskiego na Newie w Petersburgu i pierwszego stałego mostu żelaznego na Wiśle w Warszawie (tzw. most Kierbedzia, służył warszawiakom do 1944 roku), bu-

downiczy linii kolejowej Warszawa-Petersburg. Kierbedź zmarł w 1899 roku i został pochowany na warszawskich Powązkach.

Majątek w Neplach zapisał swojej młodszej córce Zofii. Wniosła ona Neple w wianie Lubomirowi Dymszy, jednemu z najwybitniejszych polityków polskich w Rosji, posłowi do III i IV Dumy Państwowej (quasi parlamentu carskiej Rosji), zasłużonemu obrońcy polskości Chełmszczyzny i Podlasia, obrońcy unitów podlaskich. Wycofujące się w 1915 roku z terenu Królestwa Polskiego wojska rosyjskie stosowały taktykę spalonej ziemi. Ich ofiarą padł także pałac Dymszów w Neplach. Lubomir zmarł w tymże roku zgnębiony losem Nepli i mieszkańców ziem nadbużańskich, skaza-

Neple – skarbczyk czyli lamus

nych przez władze carskie na tzw. bieżnięstwo (tj. przymusową ewakuację przed nacierającymi wojskami niemiecko-austriackimi w głąb Rosji). Jego żona Zofia z córką, też Zofią, mieszkały w Neplach w okresie międzywojennym. W

czasie II wojny światowej obie panie znalazły się na zachodzie Europy. Zofia z Kierbedziów Dymiszowa zmarła w 1963 roku w wieku 93 lat w Semigalii we Włoszech. Córką, Zofią z Dymiszów Jelską zakończyła życie we Francji w 2004 roku, w wieku 102 lat. Majątek Neple znacjonalizowano w 1944 roku. W latach sześćdziesiątych XX wieku zbudowano w parku podworskim ośrodek wypoczynkowy pracowników spółdzielczości Samopomoc Chłopska (obecnie ośrodek letni „Caritas” diecezji siedleckiej.

WARTO ZOBACZYĆ w Neplach

➔ W Neplach nie ma już śladów po dworze Niemcewiczów. Z dawnej rezydencji Mierzejewskich przetrwało kilka obiektów z I połowy XIX wieku. Wśród nich tzw. **Biwak Aleksandra I**, pawilon mieszkalny z potężną fasadą i niewielkim balkonem, wzniesiony około 1820 roku na skraju parku, nad doliną Krzny, specjalnie dla cara rosyjskiego. Do 1915 roku nad drzwiami wejściowymi wisiały dwie marmurowe tablice z napisami w jęz. francuskim:

*„Biwak Jego Cesarskiej Mości
Aleksandra I”*

*„Szczęśliwy biwaku, pod twym
sklepionym dachem spoczywał
cesarz Aleksander I, któremu Euro-
pa zawdzięcza pokój, a Polska swe
istnienie”.*

Skąd wszechwładny imperator Rosji znalazł się w Neplach nad Bugiem? Car przebywał tu kilka razy, zwabiony – wg współczesnych – wdziękami pięknej Julii, żony Mierzejewskiego. A ponieważ w ówczesnych konwenansach taki romans żony był zaszczytem dla męża, Kalikst nie miał nic przeciwko miłosnym uniesieniom cara. Urodzony w 1823 roku młodszy syn Mierzejewskich miał być owocem nieformalnego związku Julii z carem, otrzymał zresztą wielce dwuznaczne imię – Cezar Aleksander. W czasie remontu pałacu Mierzejewskich prowadzonego przez Lubomira Dymśkę, służący znalazł pakiet listów miłosnych pisanych przez cara do Julii. Po wojnie Biwak służył za dom mieszkalny, od lat opuszczony ulega systematycznej ruinie.

➔ **Neogotycka kaplica grobowa z 1829 roku**, zaprojektowana przez arch. Franciszka Jaszczołda. Mierzejewski zbudował ją na skraju skarpy nad Krzną dla ukochanego pierworodnego syna Juliusza Augusta, który 12 listopada 1828 roku zmarł w wieku 11 lat i 7 miesięcy, w wyniku upadku z konia. W 1854 roku pochowano w kaplicy jego ojca – Kalik-

Neple – Biwak

sta Mierzejewskiego. Kaplica została ostatnio odnowiona staraniem Gminy Terespol. Pamięci syna poświęcony jest też wielki głaz, sprowadzony przez rodziców aż z Wołynia, ustawiony na miejscu tragicznego wypadku Juliusza Augusta (obecnie na podwórzu gospodarstwa Jana Sobolewskiego).

➤ **Lamus, tzw Skarbczyk**, z I połowy XIX wieku, wzniesiony po prawej stronie alei prowadzącej do dworu. Po II wojnie służył jako magazyn słynnych ongiś z produkcji znakomitych ogórków, a dziś już nieistniejących, Eksportowych Zakładów Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego w Terespolu.

➤ **Biały Dworek** – murowany budynek mieszkalny z początku XX wieku, wzniesiony przez Dymśzów, z wysokim portykiem kolumnowym. Nadal zamieszkały.

➤ Klasycystyczny pawilon ogrodowy, tzw. **Altana Chińska**, wzniesiony przez Mierzejewskiego w I połowie XIX wieku.

➤ **Budynek dawnej dworskiej kuchni**, zbudowany przez gen. Korniłowicza w latach siedemdziesiątych XIX wieku naprzeciwko Biwaku. W okresie międzywojennym mieszkała w nim Zofia Dymśzowa razem z córką. Obecnie siedziba Towarzystwa Regionalnego „Buговиaki”.

➤ **Ruiny oranżerii**, z lat siedemdziesiątych XIX wieku, zbudowanej przez gen. Korniłowicza.

➤ **Park podworski** – ma powierzchnię 18 ha i zajmuje nachylone ku rzece zbocze doliny Krzyny. Rośnie tu około 1100 grabów, klonów, jesionów i kasztanów

w wieku do 120 lat. Do 1958 roku największą atrakcją parku był jeden z największych w Europie jałowców o obwodzie 2,7 m i wysokości 13 m, ale został powalony przez burzę (jego pień znajduje się w arboreum w Kórniku pod Poznaniem). Dziś uwagę zwiedzających park przyciąga lipa o 9 pniach i topole o średnicy pnia ponad 1 m.

Z Nepli wyjeżdżamy na północ, drogą pnie się pod górę. Po prawej stronie widoczny jest znak ścieżki przyrodniczej „Bużny most”, rozpoczynającej tutaj swój bieg. Ścieżka ma 10,5 km długości i jest oznakowana liściem wierzby na białym tle. Ścieżka podzielona na 8 etapów wiedzie od mostu w Neplach przez Szwajcarię Podlaską do wsi Łęgi. Poszczególne przystanki oznakowano cyframi rzymskimi malowanymi na dębowych słupkach.

Wjeżdżamy na rozległy płaskowyż. Po prawej stronie drogi zobaczymy pomnik „czołg zwycięzca”. Rosyjski czołg T-34 przypomina lipiec 1944 roku. Koło niego parking i wiata dawnej stacji kajakowej, stoły, ławy i miejsce na ognisko. Można tu zostawić samochód i przejść z szosy polną drogą na zachód,

Neple – Biały Dworek

na niewielkie wzniesienie zwieńczone wieżą widokową, ustawioną przez dyrekcję Parku Krajobrazowego „Podlaski Przełom Bugu”. To Kamienna Góra, piaszczyste wzgórze o wysokości 159,3m npm. Na szczycie zobaczymy niezwykle kamień – obiekt kultowy zwany Kamienną Babą, ustawiony w zamierzchłych czasach przez dawnych mieszkańców tych ziem. Grubo wyciosany z kamienia ma kształt krzyża z prymitywnym rysunkiem twarzy. Przedstawia, wg legendy, pannę młodą zaklętą w kamień, spoglądającą w dół, na szeroką dolinę Krzny i Bugu. Inna wersja mówi, że jest to najprawdopodobniej pogański „bałwan”, przekuty później na coś w kształcie krzyża.

Na horyzoncie, w kierunku zachodnim, widać las z charakterystycznymi wierchołkami sosen. To drugi na terenie gminy Terespol ścisły rezerwat przyrody „Czapli stóg”.

Kamienna Baba

Wieża widokowa Parku Krajobrazowego „Podlaski Przełom Bugu”

Utworzony w 1987 roku, położony w Uroczysku Krzyczew, ma powierzchnię 4,88 ha. Wchodzi w skład Parku Krajobrazowego „Podlaski Przełom Bugu”. Rezerwat chroni miejsca lęgowe czapli siwej oraz jest ostoją 35 gatunków drobnych ptaków śpiewających. W drzewach sosnowych (o wieku nawet do 130 lat) jest około 80 gniazd czapli siwej. Gniazda zbudowane z chrustu, są miękko wyścielone.

Czapla siwa znalazła tu, na Bugiem i Krzną, dogodne warunki siedliskowe i pokarmowe. A w licznych dębach z dziuplami gniazdują inne gatunki ptaków, żerujących na wydzielającym się posuszu sosnowym i licznych gatunkach krzewów owocowych.

Czapla siwa jest dużym ptakiem, o długości ciała 90-98 cm, rozpiętości skrzydeł 175-195 cm i wadze 1,5-2 kg. Pożywienie ptaków stanowią ryby, drobne ssaki, płazy, większe owady – dzień nie 350-500g. Przylatują w marcu, na początku kwietnia samica składa 3-5 jaj, po 25-26 dniach wykluwają się młode, które po 50 dniach zaczynają pierwsze loty, a samodzielność uzyskują po 8-9 tygodniach. Odlatują z Polski w listopadzie, ale część ptaków zostaje na zimę. Mróz im nie przeszkadza, a pokarm zdobywają głównie w stawach hodowlanych.

Wracamy na parking, a stąd liczne piaszczyste ścieżki prowadzą nas do rezerwatu „Szwajcaria Podlaska”, jak już podkreślaliśmy, jednego z najpiękniejszych zakątków Podlasia.

Szwajcaria Podlaska z lotu ptaka

Wąwóz erozyjny w Szwajcarii Podlaskiej

Między Krzyczewem a Neplami wysoka skarpa zbliża się do rzeki Bug. Piaszczyste urwiska, liczne głębokie wąwozy i obniżenia powstają (bo ten proces trwa) w wyniku erozji wodnej. Porasta je las łęgowy z bujnym runem i płataniną pnączy. Oprócz stromego stożku schodzącego do samej rzeki i licznych głębokich wąwozów, uroku „Szwajcarii” dodają rozległe starorzecza na terasie zalewowej Bugu. Różnica poziomów w rezerwacie dochodzi miejscami do 50 m. Ten nieskażony cywilizacją kątek gminy Terespol jest rajem dla zwierząt i ptaków.

W ścisłym rezerwacie przyrody o powierzchni 24 ha, utworzonym w 1995 roku, rosną 170-letnie dęby i lipy, 160-letnie sosny, 100-letnie topole, 80-letnie graby i 70-letnie brzozy. Niezmiernie interesująca jest warstwa roślin zielonych w rezerwacie, obfitująca w gatunki chronione i rzadkie. Stwierdzono tu występowanie 162 gatunków roślin naczyniowych, wśród nich 4 gatunki objęte

ochroną całkowitą: wawrzynek wilczełyko, orlik pospolity, naparstnica wielokwiatowa, lilia złotogłów. Gniazdują w nim ptaki nawet z gatunków skrajnie zagrożonych wyginięciem, których liczebność gwałtownie maleje na skutek nieodwracalnych zmian w środowisku ich bytowania: perkoz rdzawoszyi, bączek, brodziec krwawodzioby, sieweczka rzeczna, rybitwa zwyczajna, rybitwa białoczelna i kraska.

Zakole Bugu w Szwajcarii Podlaskiej

Teren „Szwajcarii Podlaskiej” zwiedzamy poruszając się ścieżką przyrodniczą oznakowaną zielonym liściem klonu na białym tle. Ma ona długość 4,5 km. Idziemy piaszczystą ścieżką biegnącą wzdłuż skarpy nadrzecznej. Oddalają ją od rzeki liczne głębokie wąwozy, które omijamy szerokim łukiem. W dole, pod naszymi nogami, przebiega się przez drzewa i krzewy toń rzeki Bug. Widok jest zaiste oszałamiający. W miejscach, w których przy ścieżce nie ma drzew, możemy podziwiać zakole sze-

roko rozlewającej się w tym miejscu rzeki. Doskonale widoczny jest białoruski brzeg Bugu. Pejzaże ze „Szwajcarii Podlaskiej” na długo pozostaną nam w pamięci.

Spod czołgu jedziemy w kierunku Janowa Podlaskiego. Przed nami wieś Krzyczew. W odległości 200 m od szosy, stoi parterowy dwór z początku XIX wieku, murowany, z ozdobnym szczytem.

Dwór w Krzyczewie, położony na skarpie nadbużańskiej wysokości 10 m, zbudował w 1830 roku właściciel wsi pułkownik Wojsk Polskich Wojciech Bogusławski. Ostatnim rodem władającym Krzyczewem byli Kuczewscy.

Do 1944 roku dwór pozostawał w ręku Stanisława Kuczewskiego, po wojnie długoletniego profesora Politechniki Łódzkiej. Później pełnił rolę strażnicy Wojsk Ochrony Pogranicza (do 1958 roku). Następnie ulokowano w nim szkołę podstawową. W końcu lat osiem-

dziesiątych XX wieku nabył go Witold Rzeczycki.

Dwór jest w złym stanie. Otaczają go pozostałości parku krajobrazowego z II połowy XIX wieku, z fragmentem dawnej alei lipowej, z okazami starych, potężnych klonów. W parku zachowała się też oficyna, tzw. skarbczyk, wybudowana razem z dworem, parterowa, murowana. Na starym cmentarzu tzw. pańskim, można zobaczyć grobowce Kuczewskich. Najciekawszy z nich to nagrobek Wandy z Gallerów Kuczewskiej (zmarłej w 1907 roku), wykonany z czarnego marmuru, w formie postumentu zwieńczonego krzyżem.

Dalej na północ, między dworem a wsią, wznosi się na nadbużańskiej skarpie dawna drewniana cerkiewka unicka pw. św. Demetriusza Męczennika, dziś kościół rzymskokatolicki pw. św. Jerzego, otoczony starodrzewiem lipowo-jesionowym.

Dwór Kuczewskich w Krzyczewie

Najcenniejszy zabytek w gminie – dawna cerkiewka w Krzyczewie

Małą świątynię wzniesiono w 1683 roku, jej obiekt wykorzystano przy przebudowie w 1811 roku, a zapewne w 1875 roku dobudowano kruchtę. W końcu 1873 roku władze carskie usunęły z Krzyczewa parocha unickiego ks. Adolfa Wasilewskiego, który nie chciał przejść na prawosławie. W jego miejsce skierowały do Krzyczewa Leontego Urbana, młodego popa z Galicji w zaborze austriackim:

„11 stycznia 1874 roku przybyli tłumnie chłopci zażądali od swiaszczennika kluczy od cerkwi. Odeszli z niczym, gdyż

klucze miał u siebie cerkiewny starosta. Po otwarciu świątyni wnieśli do będącej „w remoncie” cerkwi usunięte z niej stare ikony, na nowo ustawili rozebrane boczne ołtarze, a do ściany ponownie przystawili główny ołtarz. Po przywróceniu dawnego wystroju rozeszli się do domów. Powiadomiony o wszystkim Gromeka (gubernator siedlecki – przyp. aut.) wydał władzom administracyjnym nakaz sporządzenia nowych kluczy na rachunek winowajców, aresztowania winnych i pociągnięcia ich do odpowiedzialności karnej,

Wiatrak w Krzyczewie

umożliwienia sprawowania liturgii prawosławnej. Jednak ani 13 ani 18 stycznia nabożeństw w Krzyczewie nie było. Dnia 13 stycznia przybył do parafii w asyście rotty piechoty naczelnik powiatu, z zamiarem odebrania od wiernych kluczy od świątyni. Po otwarciu kościoła spędził do świątyni mężczyzn, których wskazał pop i nakazał im przywrócić poprzedni jej wystrój, ustawić w odpowiednim miejscu ikony i preston. Oburzeni zmianą liturgii tamtejsi wierni grozili mu strąceniem do Bugu ze skarpy, na której stała świątynia”.

W 1915 roku prawosławni z Krzyczewa ze swoim popem wyjechali w głąb Rosji, zamkniętą cerkiew objęli ponownie katolicy. W 1919 roku świątynia została rekuncyliowana na kościół rzym-

skokatolicki pw św. Jerzego. Jest dziś filią parafii w Neplach.

Najstarszy w gminie Terespol zabytek sakralny jest drewniany, konstrukcji zrębowej, szalowany, na podmurówce z cegły i kamienia polnego. Wewnątrz kościółek jest trójdzielnny, z prostokątną nawą, prostokątną zakrystią, kwadratowym babińcem i kwadratowym prezbiterium. Wnętrze przykryte jest płaskimi stropami. Zwracają uwagę malowidła na stropie nawy, przemalowane lub wykonane około 1910 roku: w środku w tondzie tronujący Bóg Ojciec, od strony prezbiterium Najświętsza Panna Maria Pokrowa z dwoma półpostaciami adorujących aniołów, w pozostałych polach krzyż, kielich i księga, Tablice Mojżeszowe

Wodowskaz na Bugu w Krzyczewie

we, różdżka i Wąż Miedziany, Oko Opatrzności oraz adorujące anioły. Obrazy i feretrony pocerkiewne z XIX/XX wieku. W latach 1998-2005 przeprowadzono kompleksowe prace remontowe kościółka, za które nagrodzono go „Laurem Konserwatorskim 2004”. Z dawnego cmentarza przykościelnego pozostał ciekawy nagrobek Marianny z Kobylińskich 1° Voto Dramińskiej 2° voto Bogusławskiej, zmarłej w 1832 roku, murowany, z cegły, otynkowany, w formie zwieńczonej trójkątnie kapliczki, z marmurową tablicą inskrypcyjną.

Kościółek stoi na dość wysokiej skarpie nadbużańskiej, z której roztacza się szeroka panorama Bugu, płynącego tutaj szerokim korytem w dużym zakolu.

Spod kościoła przemieszczamy się dalej, do środka wsi. Pięknie położony Krzyczew, w sosnowym lesie, na piaszczystej wydminie, staje się w ostatnich latach modną wsią letniskową, zwłaszcza wśród warszawiaków. W lesie wyrastają nowe wille letniskowe. Na północnym skraju wsi stoi jeszcze jeden zabytkowy obiekt – wiatrak, tzw koźlak, z 1921 roku. Wiatrak nie pracuje od lat, nie ma już skrzydeł, ale jest ciekawym zabytkiem techniki. Doskonale prezentuje się tzw. koziół – specjalna podstawa podtrzymująca słup, stanowiący pionową oś, wokół której obracano całą konstrukcję wiatraka wraz z jego mechanizmem, po to, aby jego śmigła (skrzydła) mogły przyjąć odpowiednie położenie w stosunku do napędzającego je wiatru.

Bug zimą

Z Krzyczewa wyjeżdżamy w kierunku północnym. Przed nami wieś Bohukały, bardzo atrakcyjnie położona między oczkami wodnymi „Rybołowo”, a najwyższym w gminie Terespol wzniesieniem „Góra” o wysokości 163,6 m n.p.m. Ta stara wieś od XVII wieku wchodziła w skład dóbr i rzymskokatolickiej parafii Hornowo (obecnie Pratulina). Ostatni właściciel Bohukał hrabia Joachim Potocki przekazał je fundacji do walki z rakiem i gruźlicą. Po II wojnie światowej władze PRL znacjonalizowały majątek. Wieś zapisała się na kartach historii męczeństwa unitów podlaskich – stąd pochodziło kilku zabitych w Pratulinie, 24 stycznia 1874 roku.

Za wsią rondo, skręcamy na nim w prawo. Do wsi Łęgi, odległej o 2 km, jedziemy niezwykle atrakcyjną trasą wiodącą z Pratulina nasypem dawnej carskiej drogi, zbudowanej przez Rosjan w połowie XIX wieku. Była to trasa Siedlce-Janów Podlaski-Łęgi – i po drugiej stronie Bugu: Motykały-Żabinka-Baranowicze, równoległa do głównego traktu na wschód Warszawa-Brześć-Baranowicze.

cze. Biegnie ona po wysokim nasypie, przez bagnisty, z oczkami wodnymi, teren zakola Bugu. Czuje się tu prawdziwe Polesie, wiosną i latem znaczone śpiewem ptaków, koncertem żab, ale i chmarami komarów. W drugiej połowie sierpnia 1920 roku droga ta stała się miejscem klęski bolszewików uciekających spod Warszawy. Szeregi krasnoarmiejców zdziesiątkowała polska artyleria, wielu z nich zginęło na spalonym moście na Bugu, a setki bojców pochłonęła rzeka.

Łęgi to najbardziej na północ wysunięta wieś w gminie Terespol. Dopiero

od którego wieś wzięła nazwę, wielką zieloną równinę doliny Bugu.

Wieś ma swoją dramatyczną historię związaną z unitami. Tu mieszkali Łukasz Bojko i Daniel Karmasz zabici przez wojsko carskie 24 stycznia 1874 roku w Pratulinie, podczas pamiętnej rozprawy Moskali z unitami broniącymi swej wiary, cerkwi i polskości. Rosjanie aresztowali wówczas w Łęgach unitów – Stefana Matwiejuka i Andrzeja Tomaszuka, przez 7 lat przetrzymywali ich w więzieniu w Białej Podlaskiej, a następnie w 1881 roku wywieźli w głąb Rosji.

Starym nasypem dawnej drogi do Motykał i Żabinki można dojść do rzeki, do miejsca w którym był do przedwojny most na Bugu. W czasach ZSRR sowieccy saperzy rokrocznie ćwiczyli w tym miejscu rozwijanie mostu wojennego, dostosowanego do potrzeb wojsk Układu Warszawskiego.

Droga do Łęgów tonie w poleskiej roślinności

przed kilku laty poprowadzono przez nią drogę asfaltową, przedtem była wsią jakby żywcem przeniesioną z początków XX wieku – z piaszczystą drogą, drewnianymi chatami, bocianami w gniazdach na dachach, żurawiami w studniach. Na końcu drogi zjeżdżamy z niewysokiej skarpy, na której rozłożyła się wieś, na malowniczą nadbużańską łąkę, ów „łęg”

Z Łęgów wracamy do ronda i tu kierujemy się w prawo, do Sanktuarium Męczenników Podlaskich w Pratulinie. Droga jest doskonale oznakowana i nie ma możliwości przeoczenia zjazdu do świętego dla katolików sanktuarium na Podlasie.

Kościół w Pratulinie

Pratulín, dawniej Hornowo, to wieś istniejąca od 1478 roku. Centrum dóbr Mostowskich, a przed wojną siedziba fundacji hrabiego Jakuba Potockiego do walki z rakiem i gruźlicą. Ale najbardziej, i to w sposób bardzo krwawy, zapisały Pratulín na kartach historii Podlasia i Polski wydarzenia z 24 stycznia 1874 roku. Unicy z Pratulína nie chcieli dobrowolnie „nawrócić się” na prawosławie. Rosjanie próbowali ich zmusić do tego szykanami i siłą. Przywieźli do Pratulína nowego popa, już prawosławnego, i zażądali od wiernych, aby przekazali mu cerkiew. Lud nie zgodził się. Wówczas

carski naczelnik powiatu konstantynowski praporszczyk Kutanin sprowadził do Pratulína wojsko – sotnię Kozaków. Rosjanie na rozkaz dowódcy płk Sztajna (Niemca Steina) otworzyli ogień do broniących biernie dostępu do swojej cerkwi (lud nie atakował wojska) i śpiewających pieśni kościelne unitów, zabijając Wincentego Lewoniuka i 12 innych parafian, a 180 osób raniąc. Wśród zabitych byli mieszkańcy wsi wchodzących w skład obecnej gminy Terespol: Daniel Karmasz i Łukasz Bojko z Łęgów, Onufry Wasiluk (vel Tomaszuk) z Bohukał, Maksym Hawryluk i Bartłomiej Osy-

Miejsce męczeństwa unitów – ruiny ich cerkwi

piuk urodzony we wsi Bohukały, Wincenty Lewoniuk urodzony w Krzyczewie. Ponad 80 unitów Rosjanie aresztowali. Krwawa masakra unitów w Pratulinie, i wcześniej w Drelowie, wstrząsnęła Polską i Watykanem. Brutalne nawracanie unitów na prawosławie nie przyniosło Rosjanom sukcesu. Mimo drastycznych represji opór unitów podlaskich trwał, a w 1905 roku, po ukazie tolerancyjnym cara, eksplodował masową ich akcją wstępowania do Kościoła rzymskokatolickiego i jednoznacznym opowiedzeniem się za polskością.

WARTO ZOBACZYĆ w Pratulinie

➔ **Sanktuarium Błogosławionych Męczenników Podlaskich.** Wybudowana

w 1852 roku cerkiew unicka, przed którą oddało życie 13 męczenników, została w 1875 roku zniszczona przez Rosjan, by zatrzeć ślady masakry unitów. W 1876 roku władze carskie skasowały miejscowy kościół rzymskokatolicki i zamieniły go na cerkiew prawosławną. Po akcie tolerancyjnym cara większość byłych unitów porzuciła prawosławie i przyjęła wyznanie rzymskokatolickie. W 1908 roku wierni wybudowali sobie prowizoryczny kościół. W 1915 roku, po wyjeździe popa prawosławnego i wiernych prawosławnych w głąb Rosji, parafia prawosławna w Pratulinie przestała istnieć na zawsze. Cerkiew rekuncyliowano w 1919 roku na kościół rzymskokatolicki, siedzibę parafii pw. św.św. Apostołów Piotra i Pawła. W 1996 roku stał się Sanktuarium Błogosławionych

Grobowiec Męczenników na dawnym cmentarzu unickim

Wnętrze sanktuarium pratulińskiego

Kaplica relikwii

Relikwie Błogosławionych Męczenników

Kaplica grobowa Wierusz-Kowalskich

Męczenników Podlaskich. Jest dziś jednym z głównych centrów pielgrzymkowych na terenie całego Podlasia. Setki tysięcy pątników z Polski i całego świata pielgrzymują do Kaplicy Błogosławionych Męczenników, w której znajduje się sarkofag z prochami Wincentego Lewoniuka i 12 jego towarzyszy.

➔ **Cmentarz przykościelny**, a na nim neogotycka kaplica Wierusz-Kowalskich z 1870 roku i kopiec z krzyżem ku czci żołnierzy polskich poległych w sierpniu 1920 roku. W rogu cmentarza zbudowano kapliczkę, w której znajduje się XIX-wieczna drewniana rzeźba św. Jana Nepomucena, przyciągająca wzrok żywymi kolorami.

Kościół pratulński i stojącą obok dzwonnice wybudowali w 1838 roku właściciel miejscowych dóbr Tadeusz Mostowski, parafianie i proboszcz ks. Franciszek Szemioth. Obiekt wzniesiono w stylu klasycystycznym. Wewnątrz XVII-wieczna ikona Matki Boskiej, malowana na blasze oraz obrazy współczesne ukazujące martyrologię unitów z 24 stycznia 1874 roku. W kruchcie, po prawej stronie, mała kaplica z sarkofagiem, zawierającym relikwie 13 podlaskich męczenników za wiarę i jedność Kościoła. Niezwykle cenną pamiątką jest krzyż pratulński – niemy świadek męczeństwa unitów, z którym stanęli na przeciw rosyjskich żołdaków.

➔ **Miejsce śmierci Męczenników Podlaskich**, tam gdzie stała ongiś broniona przez nich cerkiew unicka.

➔ **Dawny cmentarz unicki**, na zachód od wsi (dojście oznakowaną ścieżką spod kościoła), na którym do 1990 roku byli pochowani Męczennicy Podlascy. Stoi tu zbudowany w 1931 roku kamienny krzyż i tablica z nazwiskami zabitych 24 stycznia 1874 roku.

Adres Sanktuarium
Błogosławionych
Męczenników Podlaskich
Pratulin, 21-504 Rokitno
tel.083-3454140, 083-3454100

W Pratulinie kończymy naszą podróż po gminie Terespol.

Dojazd do Terespolu jest wyjątkowo wygodny. Samochodem, dotrzemy od strony Warszawy (odległość 210 km), Siedlec (100 km), Lublina (160 km), drogą krajową nr 2, będącą także szlakiem międzynarodowym z Paryża przez Berlin-Warszawę-Terespol-Brześć do Mińska Białoruskiego i Moskwy. „Dwójka”, po generalnej modernizacji, m.in. za środki z Unii Europejskiej, jest szeroką, bezpieczną (pod warunkiem przestrzegania przepisów ruchu drogowego) arterią. Średni czas podróży z Warszawy do Terespolu 3-4 godz.

Krajowa „dwójka”

Z Lublina do Terespolu można dojechać drogą krajową nr 19, wiodącą z Rzeszowa do Białegostoku. W Międzyrzecu Podlaskim skręcamy na węźle autostradowym z „19-tki” na „dwójkę” w kierunku na Terespol i Moskwę. Przyszła droga szybkiego ruchu S-19 jest po modernizacji i zapewnia duży komfort jazdy. Można też z Lublina dojechać do Terespolu drogą wojewódzką nr 82 przez Lubartów-Parczew-Wisznice-Białą Pod-

laskę (tu skręcamy na „dwójkę” w kierunku granicy). Na odcinku Lublin-Lubartów i Wisznice-Biała Podlaska droga jest zmodernizowana, od Lubartowa do Wisznic jest całkiem przyzwoita, jak na polskie warunki. Czas podróży z Lublina do Terespolu, tak jedną jak i drugą trasą, sięga 2,5-3 godz.

Z Białegostoku można dojechać do Terespolu drogą krajową nr 19 do Sarnak i stąd drogą wojewódzką nr 698 do Terespolu, lub „19-tką” do Międzyrzecza Podlaskiego i stąd krajową „dwójką” w kierunku granicy (odległość 160 km). Stan drogi z Sarnak, na odcinku od Janowa Podlaskiego do Terespolu jest dobry. Czas podróży z Białegostoku – około 3 godzin.

Terespol ma jeszcze drogowe połączenie z Chełmem i Zamościem drogą wojewódzką nr 816, tzw. Nadbużanką, przez Włodawę. Podróż tą drogą przy-

Bug – rzeka graniczna

pomina jednak miejscami rajd safari, zwłaszcza po zimowych przełomach. Na odcinku Sławatycze-Terespol droga przebiega wzdłuż granicy z Białorusią, nad rzeką Bug i dlatego należy liczyć się z kontrolami Straży Granicznej. Czas podróży z Zamościa do Terespolu – około 4 godzin, z Chełma – około 3 godzin.

Do Terespolu dojedziemy też pociągiem. Na stację kolejową Terespol docierają pociągi pośpieszne z Warszawy Zachodniej, Szczecina i Krakowa oraz międzynarodowe z Moskwy, Irkucka i St. Petersburga. Podróż z Warszawy trwa ok. 3,5 godziny. Cena biletu 39 zł. Autobusy PKS łączą Terespol z Lublinem, Włodawą, Białą Podlaską.

Gdzie przenocować

W gminie Terespol znajdziemy noclegi na każdą kieszeń. Najbardziej kom-

fortowy wypoczynek zapewnia motel „Pod Dębami” w Kobylanach, usytuowany tuż przy drodze krajowej nr 2, w odległości 5 km od przejścia granicznego z Białorusią. Nowoczesny hotel zbudowano na terenie dawnego parku dworskiego, na skraju pradoliny Bugu i Czapelki. Obiekt oddany do użytku w 2007 roku, ma 60 miejsc w komfortowo wyposażonych 3 apartamentach i 22 pokojach, oraz 18 miejsc w 10 domkach kempingowych.

Niższej klasy hotele w gminie to: „Feniks” w Małaszewiczach i pokoje gościnne w Małaszewiczach. Turystyczny standard ma schronisko młodzieżowe w Neplach. Łącznie gmina ma ponad 200 miejsc noclegowych.

Wyżywienie zapewnia na terenie gminy Terespol restauracja w motelu „Pod Dębami” dysponująca 300 miejscami i wysmienitą kuchnią, a także restau-

Przejście kolejowe Terespol-Brześć

racja na terenie Terminalu Samochodowego Koroszczyń. W Kobylanach gości zaprasza Bar „Prochownia”, a przy przejściu granicznym „Warszawski Most” – bar w centrum handlowym. Można skorzystać także z zakładów gastronomicznych na terenie miasta Terespol.

Motel „Pod Dębami”

Kobylany, ul. Warszawska 1
21-540 Małaszewicze
tel. 083 375 16 32

Obiekt dysponuje 60 miejscami w części hotelowej i 46 miejscami w bungalowach. W motelu jest sala konferencyjna na 80 osób, restauracja, bar.

Hotel „Feniks”

Małaszewicze, ul. Kolejarzy 21
21-540 Małaszewicze
tel. 083 375 13 32

Hotel oferuje 18 miejsc noclegowych, salę konferencyjną oraz restaurację.

Pokoje gościnne

Grażyna Nowak
Małaszewicze Duże, ul. Warszawska 29
21-540 Małaszewicze
tel. 0603 184 259

Szkolne Schronisko Młodzieżowe

Szkoła Podstawowa w Neplach
Neple, ul. Parkowa 22
21-550 Terespol
tel. 083 37518 31

***Noclegi – Zespół Szkół
im. Wł. St. Reymonta***

Małaszewicze, ul. Kolejarzy 16
21-540 Małaszewicze
tel. 083 375 14 38

***Gospodarstwo agroturystyczne
Elżbieta i Sławomir Deniccy***

Małaszewicze Duże, ul. Warszawska 14,
tel. 083 375 99 34

Gospodarstwo agroturystyczne**Regina Wysokińska**

Małaszewicze Duże, ul. Krótka 1,
21-540 Małaszewicze
tel. 083 375 99 38

Gospodarstwo agroturystyczne**„Bużny szlak”**

Krzyczew 44
tel. 504 24 75 16

Agroturystyka – noclegi**Kazimierz Pawluczuk**

21-550 Bohukały
Bohukały 51
tel. 083 376 17 17

Bank BPH

Koroszczyn – Terminal Samochodowy
tel. 083-376 33 01, bankomat

Bank Spółdzielczy

Terespol, ul. Wojska Polskiego 104
tel. 083-375 20 20
(pon.-pt. 7.30-17.00), bankomat

Bank PKO BP

Terespol, ul. Wojska Polskiego 117
tel. 083-375 66 00
(pon.-pt. 8.00-17.00), bankomat

Gastronomia**Restauracja****Motel „Pod Dębami”**

Kobylany, ul. Warszawska 1
21-540 Małaszewicze
tel. 083 375 16 32

Restauracja**Terminal Samochodowy**

Koroszczyn
21-550 Terespol

Bar „Prochownia”

Kobylany, ul. Słoneczna 21
21-540 Małaszewicze

**Inne atrakcje turystyczne
w gminie Terespol**

- Ścieżka rowerowa Terespol-Koroszczyn (wzdłuż drogi krajowej nr 2 i drogi powiatowej Kobylany-Koroszczyn) o długości 5,8 km.
- Kąpielisko sezonowe w Kobylanach.
- Łowisko „Wykop” w Kobylanach (z wypożyczalnią sprzętu).
- Stok narciarski w Kobylanach (wypożyczalnia nart w barze „Prochownia”).
- Korty tenisowe na terenie Zespołu Szkół im. Orła Białego w Kobylanach (zgoda dyrekcji szkoły).

Banki**Bank PKO SA**

Małaszewicze, ul. Wiejska 2
tel. 083-375 13 24

Wstęp	3
Dzień 1. – wokół Terespola	4
Dzieło Flemminga	5
Świątynie Terespola	6
Trakt Brzeski	7
Brześć n/Bugiem	8
Polatycze	9
Tatarzy nad Bugiem	10
Baza w Małaszewiczach	11
Suchy port w Małaszewiczach	12
Kobyłany	13
Bitwa pod Kobyłanami	14
Kobyłany	15
Dzień 2. – szlakiem fortów Twierdzy Brzeskiej	16
Twierdza Brzeska	17
Obrona Twierdzy w 1939 roku	18
Fort w Kobyłanach	19
Strzelnica w forcie	20
Fort Koroszczyn	21
Pałac Marconiego	22
Koroszczyn	23
Michałków	24
Fort Żuki	25
Kostomłoty	26
Sanktuarium w Kodniu	27
Lebiedzew	28
Fort Polatycze	29
Fort Łobaczew	30,31
Dzień 3. – szlakiem Unitów Podlaskich	32
Kuzawka	33
Terminal Koroszczyn	34
Neple	35
Józef Piłsudski w Neplach	36

Ujście Krzny	37
Park Krajobrazowy „Podlaski Przełom Bugu”	38
Rezydencja Mierzejewskich	39
Neple Kierbedzia i Dymszy	40
Car Aleksander I w Neplach	41
Warto zobaczyć w Neplach	42
Kamienna Baba	43
Rezerwat „Czapli Stóg”	44
Szwajcaria Podlaska	45
Dwór Kuczewskich	46
Krzyczew	47
Najstarszy zabytek gminy	48
Krzyczew	49
Łęgi	50
Pratulin	51
Męczeństwo unitów w Pratulinie	52,53
Warto zobaczyć w Pratulinie	54
Jak dojechać do Terespoła	55
Gdzie przenocować	56
Noclegi i gastronomia	57,58
Spis treści, bibliografia	59,60

Bibliografia:

1. *Ekoroźwój Gminy Terespol*, pod red. prof. Stefana Kozłowskiego, Lublin-Terespol 2002.
2. *Forty. Przedmoście Terespolskie*, Terespol 2007.
3. Stanisław Jadczak, *Gmina Terespol. Monografia*, Lublin-Terespol 1999.
4. Stanisław Jadczak, *Gmina Terespol X-XXI wiek*, Lublin 2006.
5. *Katalog zabytków sztuki w Polsce*. Powiat Biała Podl., t.VIII, zeszyt 2, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 2006.
6. Grzegorz Rąkowski, *Polska egzotyczna*. Przewodnik, część druga, Pryszków 1966.
7. Walerij Moroz, Walentin Jeżelow, *Ot Berestja do Bresta iz wieka w wiek*, Brest 2003.
8. *Twierdza Brześć – Brestskaja krepost*, Terespol 2007.

GOK W KOROSZCZYNIE ZAPRASZA

Imprezy stałe:

Obchody świąt narodowo-patriotycznych:

- Uroczystość uchwalenia Konstytucji 3 Maja
- Rocznica wybuchu II wojny światowej
- Uroczystość Odzyskania Niepodległości 11 listopada

Przegląd folklorystyczny „Kultura bez granic” (pierwszy weekend lipca)

„Święto ogórka” (sierpień)

„Pożegnanie wakacji” (ostatnia niedziela sierpnia)

Imprezy sportowo-turystyczne:

„Kwietny bieg” – ogólnopolska sztafeta biegaczy (czerwiec)

Wycieczki rowerowe po terenie gminy Terespol (lipiec-sierpień)

Turniej „Dzikich Drużyn” (Małaszewicze)

Zawody w zjazdach narciarskich (wyciąg w Kobylanach – podczas trwania ferii zimowych)

Zawody wędkarskie (czerwiec)

Rozgrywki sportowe – luty, sierpień, (Małaszewicze, Koroszczyn)

Koła zainteresowań:

Kółko plastyczne (Łobaczew Mały)

Zespół Tańca Ludowego „Obertas” (Łobaczew Mały)

Zespół teatralny „Małe Liski” (Łobaczew Mały)

Kabaret „Młode Lisy” (Łobaczew Mały)

Zespół Tańca Ludowego w Kobylanach

Zespół tańca break dance (Kobylany)

Sekcja paintballowa (forty w Lebedziewie)

Szczegółowe informacje: www.gok-koroszczyn.pl

KULTURA BEZ GRANIC

Urząd Gminy Terespol oraz Gminny Ośrodek Kultury w Koroszczynie od 2004 roku organizują przegląd folklorystyczny pod nazwą „Kultura bez granic”. Impreza, która w czerwcu 2009 roku otrzymała wyróżnienie na międzynarodowych targach turystycznych „Ekopolis” w Lublinie, odbywa się corocznie w pierwszy weekend lipca na terenie kąpieliska w Kobylanach. Gwiazdami dotychczasowych edycji przeglądu były następujące zespoły i wykonawcy: Czerwone Gitary, Don Wasyl, Leszcze, Stachurski, Łzy, Brathanki, Pan Yapa. Poza tym o dobry nastrój dbają zespoły folklorystyczne z Polski i Białorusi oraz wykonawcy muzyki disco polo.

Organizatorzy zapewniają również dodatkowe atrakcje: pokazy sprzętu Straży Granicznej i Straży Pożarnej oraz pokazy ratownictwa drogowego w wykonaniu Jednostki Ratowniczo-Gaśniczej Państwowej Straży Pożarnej z Małaszewicz, wystawy twórców ludowych, loty widokowe balonem na uwięzi, quady, ścianka wspinaczkowa, konkursy sportowe oraz pokazy paintballowe. Miłośnicy rowerów mogą zadbać o bezpieczeństwo swoich pojazdów i oznakować je fachowo przy pomocy funkcjonariuszy Policji. Dopełnieniem atrakcji są widowiska plenerowe: neon show, tańczących fontann, fire show oraz pokaz sztucznych ogni.

Notatki

11 Bad

ISBN 978-83-7270-733-2

Terespol 2009